

ERDÉLYI MÚZEUM

XVII. kötet.

1900.

VIII. füzet.

Aischylos Oresteiajáról.*

A görög szellem legesodásabb, legmagasztosabb termékének, a drámának első igazi művésze, mondhatni, megteremtője a nagy Aischylos, az emberiség vezérlő szövétnekeinek egyik legfényesebbike. Népeinek s általa a művelt világnak nemcsak költője, hanem tanítója a szó legnemesb, legmagasb értelmében. *Vates*, ihletett jós-pap, ki a multat varázs kezével megjelenítvén, a jövőre készíti elé az elméket. Világrendítő problémák foglalkoztatják szellemét, azokat törekszik világrendítő módon megtestesíteni. Megkeresi az emberben az istenit, de megtalálja benne a daemonit is. E kettőnek küzdelmében nyilvánul nála az örök emberi maga. Óriási mértéket ölt nála minden; nem a mindennapi élet nyügét-baját hozza színre, hanem azokat a nagy tetteket, nagy szenvedéseket, melyek igazán alkalmasak arra, hogy a nézővel a maga apró ügyét-baját elfeledtessék. „Aischylos egyedül áll — mondja Böckh — az emberi művelődés történetében: ily magasztos költészet nem jelent meg többé a világon... Modern költők közül csak Dante és Shakspeare hozzá foghatók“. A fenség cothurnusában az ő költészete haladt egyszer végig az emberiség színpadán. Utódjánál, a hirneves Sophoklesnél ez emberi mértéket meghaladó fenség helyét az öszhangzatos báj szépsége váltja fel.

Enagy szellemnek legnagyobb alkotása, utolsó műve az *Oresteia* című drámai trilogia, azaz három olyan tragédia, melyeken mint nagyobb szakaszokon át egy összefüggő drámai cselekvény bonyolódik le szemünk előtt. Kr. e. 458-ban, a költőnek 66 éves korában került először színre, miután számos versenyző közt az első díjat elnyerte. Ez volt a költőnk hattýdala, melylyel népétől elbúcsuzott:

* Felolvasta a szerző az Erdélyi Irodalmi Társaságnak f. é. szeptember 23-ikán tartott ülésén.

csakhamar elhagyta Athént s Sziciliába költözött, hol két év múlva meghalt.

A trilogia első része: *Agamemnon*, Agamemnonnak, Mykene királyának neje Klytaemnestra kezétől való halálát adja elő; a második résznek: *A halotti áldozat*-nak ugyanaz a tárgya, a mi a Sophokles Elektrájának: Orestes, Agamemnon fia testvérével, Elektrával egyetértve, Apollon parancsára véres bosszút áll anyján, atyja haláláért; a harmadik részben, az *Eumenidákban* az van előadva, hogy az anyagyilkosságáért a furiáktól üldözött Orestes hogyan nyeri meg a fölmentő ítéletet.

Tehát a Pelopidáknak „véráztatta, halált lehellő“ falai közé visz bennünket a költő. Mennyi borzalom tanyája volt e hely! Hogy is mondja Kassandra:

Isten-utálta ház, büntanya, mennyi vért
Ontottak itt rokon kezek,
Ázott a padló férfiaknak véritől.

S a régi átok nem pihen meg egyhamar! A bosszú szelleme, az Alastor, kérlelhetetlen logikával működik, szemet szemért, fogat fogért kíván. Lássuk e család régibb történeteit rövid vázlatban, úgy, a hogy a trilogia adataiból összeállítható.

Tantalos hatalmas király volt Ázsiában. Fia, Pelops nagy kincsesel Hellasba ment s lassanként az egész Peloponnesos uralmát elnyerte. Két fia volt: Atreus és Thyestes. Az előbbi volt apja uralmának örököse, az utóbbinak csak kis darab földrész jutott. Ez azonban többre áhítozott s hogy célját elérje, először is elcsábította bátyja feleségét. De terve kitudódott, maga elmenekült, szeretője pedig saját kezével vetett véget életének. Egyszer azonban visszatér Thyestes s két gyermekével, mint ótaloméért esdeklő, Atreus tűzhelyéhez folyamodik. Atreus megígéri az ótalmat, csakhogy szörnyű bosszúját megállhassa. Lakomával üli meg a kibékülés ünnepét, melyen Thyestes elé annak szétdarabolt s megfőzött fiait találhatja föl. Mikor ez megtudja, minő húsból lakmározott, szörnyű átkot dörg Atreusra és minden ivadékára. Később még egy fia születik, Aigisthos. A bosszúvágy nem hagy neki nyugtot. Sikerül megölnie Atreust, de már a fiaival, Agamemnonnal és Menelaossal nem boldogul: ismét menekülnie kell s nyomorútan végzi életét.

Agamemnon és Menelaos együtt bírják atyjok országát („kettős hatalomnak erős fogata”); amaz Mykenében és Argosban, ez Spárta-ban székel. Két egytestvért vesznek nőül is, Tyndareos és Leda leányait, Klytaimnestrát és Helenát. Agamemnonnak Klytaimnestra három gyermeket szül: Iphigeneiát, Elektrát és Orestest. De Menelaos nem sokáig bírhatta a világszép Helenát. Páris trójai királyfi elrabolja tőle, mire a megsértett Menelaos egész Görögországot fegyverre kelti, bosszuálló hadjáratra Trója ellen. A fővezérséget, bátyja, Agamemnon vállalja magára. A sereg kivonulását különös jósjel kíséri. Egy magaslaton két sas felfal egy viselőt nyulat. Kalchas jós a két sasban a két Atreusfiat látja, a nyúlban Tróját, de attól tart, hogy Artemis, az állatok védő asszonya a két falánk sas ellen való haragjában súlyos áldozatot fog követelni Agamemnontól Thyestes lakomája fejében. Úgy is történik. Aulisból nem indulhat útnak a sereg, mert a haragvó Artemis folytonosan ellenes szeleket támaszt, míg végre Kalchas kijelenti, hogy Artemis haragját csak úgy lehet megengesztelni, ha Agamemnon föláldozza leányát, Iphigeneiát. Agamemnonban küzd az atyai érzelem a fővezéri ambícióval: végre is becsúgya győz. Leányát a táborba hozatja és a sereg szeme láttára feláldoztatja. A vihar lecsendesedik s a sereg akadálytalanul útra kél.

Ez a tett bosszúval tölti el az anyának, Klytaimnestrának a szívét, s csakhamar akad valaki, a ki szítja benne a bosszú tüzét. Aigisthos az, Thyestes fia, ki a trójai ostrom tíz hosszú éve alatt Klytaimnestra közelébe férkőzik s a férje ellen elkeseredett nőnek szívét is megnyeri. Titkon szövetkeznek ezéljük elérésére s meg-egyeznek abban, hogy a hazatérő Agamemnont meggyilkolják s uralmát a magukévá teszik. Hogy Agamemnon meg ne lephesse őket, Klytaimnestra őrt állít a palota tetőjére, hogy a férje által ígért tűzjelekből mindjárt értesüljön Trója megdőlteréről, s így tudhassa, mikor várhatja Agamemnont.

Ez a situatio az, melylyel az Oresteia kezdődik.

Az argosi királyi palota tetőjén ott fekszik az őr, ki már egy álló esztendeje végzi az örökös tiszttét s az istenekhez fohászodik, vessenek már véget az ő inségének. A nép emberét karakteris-tikus vonásokkal állítja elénk Aischylos. S mily ellentét! az urához hű szolgálta ujjongó örömmel siet jelenteni Klytaimnestrának a tűzjel

feltüntét, mely urának hazatérését, jobban mondva, halálos végét jelenti. Micsoda rémes éjszakába fog bevilágítani az örömnök e lángja! Hogy nincs minden jó rendén, az űr humoros szavai is éreztetik:

Oh vajha jönné már e ház nagy-jó ura,
S áldott kezét hadd illetné megint e kéz.
Egyébről hallgatok: lakat van ajkamon,
Elmondaná e ház, ha tudna szólni.
Én avatottal elbeszélék szívesen,
De avatatlan nem veszi egy szómat is.

Minő anachronismus! hisz ez az ember Shakspere űrei között való, nemde?

Míg ő Klytaemnestrához siet, gyűlekezik a városból a vének kara, a király tanácsosai, körüljárja az orchestra oltárát s dalba kezd, melyben elmondja a trójai bosszuló had főbb mozzanatait, el a fönt említett jós jelenséget s erős színekkel rajzolja Agamemnon bűnét, hogy nagyravágyásának leányát is feláldozta, s rámutat, hogy az ily bűn nem maradhat megtorlatlanul. Majd fellép Klytaimnestra, a karvezető kérdéseire elmondja, hogy Trója megdőlt s pompás színekkel rajzolja a tűzzel való jeladás módját, melyet ő rendezett be, hogy férjétől mentül előbb megkapja az örömhírt.

Egyúttal azonban kétértelmű kifejezésekkel színezi ki, vajjon a sereg az elfoglalt városban kíméli-e az istenek szent helyeit, mert ha nem, attól lehet tartani, hogy az istenek haragja utóléri őket.

Ha isten ellen a sereg nem vétkezik,
Mégfutja úgy a kettős pálya más felét,
Igen, ha csak nem készít újabb sorscsapást
Az elpusztultak éber szenvedése még.
Ekkép itélek íme asszonyésszszel én.
A jó győzelme, az legyen kétségtelen,
Minden javak közül ez jusson részemül.

Itt már egyenesen feláldozott leányára s az érte állandó bosszúra gondol s jellemző rá nézve, hogy ily fenyegetve ezéző jóslatokat — természetesen kétértelműség homályába burkoltan — mások előtt is akárhányszor kifejez. A képmutatásban oly nagy mester, hogy ily módon voltaképp mindig igazat mond, csak hogy mások nem értik.

Klytaimnestra most eltávozik s a kar, melynek dalai mintegy a dráma fundamentomát képezik, Trója bukásához fűzi hozzá gondolatait, méltó megtorlását látván benne a hölgyrabló Paris gonoszságának, de azt is kifejézi, hány görögnek kellett a más feleségéért idegen földben maradnia.

A tűzjel hozta jó hír már bejárta a várost, de a vének még kétkednek, úgy van-é, vagy csak áltatás az egész. Ekkor érkezik meg Agamemnon előre küldött híradója, Talthybios, hogy mint szemtanú, lelkes szavakkal, dicsekedve rajzolja előttük a görögök diadalát. (Hogy Trójából a tűzjelek óta megérkezhetett, azt elfogadta a közönség illuziója. A kardal e tekintetben olyan időbeli latitude-öt biztosított a költőnek, mint a mi felvonásközünk.) Így csak az a költő esetelheti hazája dicsőségét, aki — mint Aischylos Marathonnál — hősileg küzdött a hazáját fenyegető despotismus ellen. A költő már érti azt a shaksperei művészetet, hogy perspeetivikus rajzban fokozatosan készíti elő a legfontosabb mozzanatokot. Agamemnon diadalmas bevonulása előtt ezért jelenik meg a híradó, hogy mindent elmondhasson, a mi a kíváncsi öregeket s a közönséget érdekl. Így oldja meg a költő azt a művészi feladatot, hogy Agamemnon, nem csak itt, hanem a tragédia kezdete óta, tehát mintegy távollétében szerepelteti. Mindig csak róla s a vele kapcsolatos eseményekről van szó. S milyen megrázó ellentét! A hírmondó örömtől ujjongva hirdeti Agamemnon dicsőségét s közeli megérkezését oda, hol Trója büszke feldulóját a hitvese által kivetett halálos tőr várja. Vészjósón tornyosodnak a fellegek, hogy a dicsőség napját csakhamar homályba vonják. A dicsőítés mértéktelensége szintén mintegy drámai motivum a bekövetkezendő katasztróphához. Hisz a hírmondó szavaiból azt is megtudjuk, hogy a görög sereg Trójának templomait se kímélte: e szertelenség, ez istentelenség hogy maradhatna büntetlenül?

Klytaemnestra ujjong örömében, hogy férje már közel van. Nem is örülne, ha az útban valami baj érné a férjét: hogy állhatná ő meg akkor bosszúját? Ily nemes vadat nem szeretne elszalasztani. Nem kérdezősködik sokat a hírmondótól.

A többit én nekem miért is mondanád?
Majd a király szavából mindent megtudok.
Megyek sietve most fogadni érdemes

Uram megtértiben. Hisz láthat-é a nő
Édesbet a világon, mint minő az üdv,
Ha férje, kit esatán megtarta istene,
Megnyitja ajtaját? Férjemnek ezt jelentsd:
Jöjjön mentől előbb, hű népe várja már.
Házában itt találja hűségés nejét
A mint elhagyta, háza biztos öreül,
Ki jó íránta, s a gonosznak ellene,
És ízről-ízre az, ki volt, s fel nem töre
Csak egy pecsétet oly hosszú idő alatt.
Más férfival gyönyör, vagy híremen mocsok
Ugy nem sajátom, mint az érzefestés nem az.*

E vallomással fölérő védekezés után („qui s'excuse, s'accuse“) a palotába siet Klytaimnestra, hogy férje méltó fogadására megtegye az előkészületeket. A hirdető még felel a kar egynémely kérdésére, nev. Menelaos sorsát illetőleg, kiről megtudjuk, hogy a vihar az aegyptomi partokra vetette. A költő itt a figyelemnek másra térítésével készíti elő a drámai cselekvény bekövetkezendő fokozódását. A kar magára maradva dalt kezd, melyben Helena szökését rajzolja, ki Trójának veszedelme, Zeus-küldte Furiája lett, mert ő okozta, hogy az egykor hatalmas Priamos háza mindenestül tönkre ment. Az aischylosi lyra röptét nem hiába magasztalja *Villemaine*: micsoda képek szövődnek itt egymáshoz!

Igy érkezett Trója városába ő,
Derült, síma tengerarcz tünde képe-mássa,
Ígész drágakő-ragyogvány,
Szembe találó enyhe nyíl,
A szivek sebütő virága.
De hamar más leve s a nász
Keserűre vált miatta;
Leesapott a Priamidák
Veszedelméül a házra,
E gyász menyasszonya, Zeus
Büntető Furiája.

Csakhamar megérkezik fényes kíséretével a Trója-duló fejedelem; diadalszekéren áll, mellette ül Kassandra, Priamos király leánya, a ki Agamemnonnak jutott rabnőül a zsákmányból. Az itt kifejlődő

* Mert nem is érczet szokás festeni, hanem a gyapjút.

jelenet a leghatalmasabbak egyike, mit a költészet általában felmutathat. A kar nevében a karvezető üdvözli a megérkező királyt. Inti, hogy ne vegyen kész pénznek minden hódolást, minden jó indulatot. Ő megvallja, hogy eleinte hibáztatta Agamemnon hadi vállalatát.

Ám most, hogy a munka dicsőn sikerült,
Hálát szívesen rebeg ajkam.
Majd megtudod azt is, utána ha jársz,
Híven e városnak ki viselte
Azalatt gondját, ki csalárdul.

Hiában a végsorok eléggé érthető figyelmeztetése, Agamemnonban nem támad fel a gyanu: körötte füllelt a levegő s ő nem érzi a vihar közeledtét. A fényes diadal elkápráztatja, mámora elbódítja. A dőre jóhiszeműség tragikuma ez, mely közvetlenül a romlásba taszítja. Klytaimnestrát neki jobban kellene ismernie. A hozzá intézett szavakra hosszabb beszéddel válaszol, a melyben önkénytelenül sok önérzet, egyúttal azonban méltósággal teljes józanság tükröződik. Most szólal meg Klytaimnestra s megteremti a képmutatás és tettezés ragyogó, kápráztató poesisát, retorikáját.

Polgárok, Argos városának vénei,
Szégyen nélkül elmondom ím elöttetek,
Mily hű e szív férjemhez: így kivész utóbb
Emberbül a szemérem! Halljátok, mi bút
Szenvedtem át — bizony nem hirtől ismerem,
A míg ez távol Jlionnál harezola.
Már az, hogy a nő elszakítva férjétől
Ül otthon egymagában, mily keserves az,
Mikor füléhez annyi bús hír érkezik:
Alig jött egy követ, nyomába' már a más
S a házra még lesújtóbb hirt hoz, mint amaz.
Hiszen ha férjem annyiszor kapott sebet,
A hányszor annak híre hozzánk érkezék,
Miként egy háló, lyukgatott vón teste már.
S ha meghalt vón mindannyiszor, hogy híre jött,
Miként egy újabb, hármastestű Geryon,
Életébe' kérkednék (halálról szót se most!)
Hogy a sir leple háromszor borúlt reá
És egyszer mindenik testével meghala.
Ily szörnyű hírek úgy megrázták szívemet,
Hogy a nyakamba már gyakran hurkot veték

S erőszak olthatá le rólam azt csupán.
 Ezért nem áll most oldalamnál a fiam,
 Mint illenék, kettőnk frigyének záloga,
 Orestes. Oh de ne csodálkozzál ezen.
 Házunknak egyik hív barátja neveli
 Phokisi Strophios, ki kettős nagy veszélyt
 Jósolt: az egyik Ilionnál téged ér,
 A másik az, hogy a zavargó pártviszály
 Ármányt szöhetne ellenünk, hiszen szokás
 Az emberek közt eltiporni a bukót.
 És e szavakban nincsen semmi csulfaság.
 Már könnyeimnek áradó forrásai
 Kiszáradának, úgy, hogy egy csepp sem maradt.
 Fényét veszíté későn záruló szemem,
 Annyit lesém a késedelmes tűzi jelt
 Örök sirám közt. S hogyha végre szunnyadám,
 A zümmögő légy szárnya halk neszére is
 Fölserkenék, felőled annyi szenvedést
 Álmodva, többet, mint ez álom perczei.
 Ezt türtem én — de most feledve mind e gyászt
 — Hisz a nyomorbul édes a szabadulás —
 Im üdvözöllek, házunknak hű öre te,
 Hajómentő kötél, erős nagy oszlópa
 Magas tetőnek, ősz atyának egy fia,
 Föld, a hajóstól nem remélve feltűnő,
 Vihar multával felderülő napsugár,
 Tikkadt zarándok enyhítő forrás vize!
 Ily üdvözletre méltatom dicső uram,
 S távol legyen tőlünk irigység! Már elég
 Bajt szenvedénk. Most szállj, oh drága életem,
 Le a szekérről, ámde lábadat, király,
 Mely Tróját eltiprá, ne érje föld pora!
 No hol késtek, leányok, kiknek meghagyám,
 Hogy szőnyegekkel légyen útja hímezett?
 Legott bibor fedezze lába ösvenyét,
 A nem-remélt ház így fogadja jog szerint.
 Éber gondommal én a többit megteszem,
 Miként az illő s istenek szerint jogos.

Lehet-e a hizelgő képmutatást jobban megtestesíteni, mint a hogy az antik dráma e hatványozott Goneriljában megtestesül? E beszéd egy egész lelket leleplez előttünk minden redőjével, minden salakjával együtt. A reális és ideális jellemzőmód művészileg egyesül benne. Ez a Klytaemnestra nem typos csupán, ez egy reali-

tásával megdöböntő egyén. Vakmerőségében annyira megy, hogy burkolt kifejezésekkel bosszujára is ezélez. Ezen kívül minden hazugság. Csak egy nem hazugság: az öröm. Igen, Klytaimnestra örül férje hazatértén, mert így bosszúra sovárgó lelke elérte a célját. Öröme a keselyű vijjogása, mikor martalékkára csap. Geniális inventio volt a költő részéről a hibor szőnyegek kiterítettése. A hódolás e rendkívüli jelével azt akarja elérni Klytaimnestra, hogy férje lelkéhez a gyanúnak árnyéka se férkezzék, másrészt a csupán isteneket, s legföljebb a keleti despotákat illetni szokott tiszteletnyilvánítás elfogadásával — reméli — Agamemnon fölkelti maga ellen az istenek haragját s ezek annál inkább pártolni fogják a gógös király megbüntetését. Tehát bosszúművében szövetségeseiül akarja megnyerni az isteneket.

Agamemnon az elvek embere: kereken visszautasítja az istenekhez illő hódolat elfogadását. Azonban a kárhozat sirénjének mégis sikerül fölkelteni becsvágyát, s ravasz mesterkedésével ráveszi, hogy rá lépjen arra a hibor-ösvényre, melynek a végén Hades mélysége tátong. Vagy talán azért teljesíti neje kérését, mert neki is van egy kérése? Igen, kegyes jóindulatát kéri a rableányul magával hozott királyleány, a jós Kassandra számára. Kérelme egész vallomás, a leány iránt való nagy érdeklődésnek bevallása. Egy okkal több Klytaimnestra számára. Kétségkívül örül neki, hisz így Aigisthossal való viszonya teljesen igazolva van! Bosszújának jogos volta most már csak nem kétséges?

Távozásuk után, a fényes fogadtatás daczára, még inkább megszállják a balsejtelmek Argos véneit. Nem tudják ugyan megmagyarázni maguknak, miért, de a kétség és gond habjain hánykódnak.

Visszatérni ép imént
Látta őt a két szemem;
Mégis elborúl a lelkem és zeng
Gyászos erinyi dalt lyra zengzete nélkül,
Mert feléje nem ragyog
Biztatólag a remény...

A karnak prófétai ihlettel mondott strófái után újra megjelenik Klytaimnestra, hogy Kassandrát, ki még mindig mozdulatlanul a diadalkoesin ül, behívja oly ürügy alatt, hogy vegyen részt a házi

oltárnál bemutatandó áldozatban. Cassandra mozdulatlan és néma marad a vének biztatására is. A királyné felbőszülve fenyegetések közt siet vissza a palotába, de a vének sajnálják a szegény foglyot s részvétellel szól a karvezető:

Én nem haragszom rád, mert szánom sorsodat.
Boldogtalan, no szállj le, hagyd el a kocsit,
Szükség előtt hajolj meg, s hordd az új igát.

Most kezdődik az a hatalmas jelenet Cassandra és a kar között („kommos“, vagyis lyrikus párbeszéd), melynek megrázó erőre és költői lendületre nézve nincs mássa a világirodalomban. Cassandra, a rabságra jutott királyleány, kinek szerelméért egykor Apollon sovárgott s jós tehetséget adott neki ajándokul, de midőn szerelmét visszautasította, azzal verte meg, hogy jós szavának többé senki se hitt, most megszállva a jóslás szent ihletétől a Pelopidák házának borzalmait, multban, jelenben és jövőben, mind maga előtt látja s eleinte vészjósoló kiáltásokkal, majd rémes visióinak vérfagyasztó rajzával zengi szörnyű jóslatait, melyekben az egész trilogia eszmei összefüggésére világot vet. Először a ház multjáról lebbenti le a fátyolt, maga előtt látja a benne kiontott sok vért, Thyestes undok lakomáját, majd, mintha a palota falai leomlottak volna előtte, látja mi történik a ház belsejében, mire készül a gonosz nő: férjének fürdőt készít, előszedi gyilkos szerszámait . . .

Oh, oh, vigyázz, vigyázz!
A tulkot ne hagyj prédául a bikának!
Közelg, sötét szarván a háló, ráveti,
Levágja s ő a kád vízbe hull.
Oh mily gyilkos egy
Kád felől szól szavam!

Majd saját sorsára tér át s így dalol:

Oh Páris násza, mely kedvesimre vészt hozál
S te ő s Skamandros, hűs italt adó!
Szerencsétlen én, egykor a partidon
Játszva nevelkedém,
De most, úgy látszik, nem sokára Kokytos
És Acheronnak partjain zeng jós dalom.

A megrémült vének kérdéseire mindig világosabb és világosabb lesz a jósnő szava. Végre nem is szól rejtélyekben, hanem kimondja:

Agomemnon, mondom, halva látod e napon.

Elpanaszolja még a saját sorsát is, de azt is megjövendöli, hogy

Majd jó utánam, a ki értem boszút áll

Az anyagyilkos, atyjáért ki megfizet.

Tudván, hogy sorsát el nem kerülheti, maga indul be a palotába s midőn a vének kérdezik tőle, hogy ha így tudja sorsát, miért lép önként az oltárhoz, mint az istenektől kergetett tulok? — azt feleli :

Menekvés nincs, barátim, kérni hát miért?

Végsői szavai ezek :

Csak egy szavam van, avagy inkább gyászdal ez

Még életemben. Hozzád esdek, Helios,

Végsugaradra, boszúlóim egykoron

Fizessenek meg gyilkosaimak, kiknek egy

Rabnőt megölni most oly olesó győzelem.

Oh emberi lét! a szerencse sugarát

Egy árny elúzi és ha éltünk napja bús,

Letörli egy szivacsnak érintése is.

S e sorson én jobban kesergek mint azon.

Alig távozik a szerencsétlen királyleány, alig hangzik el a karborús dala, Agamemnon jajkiáltása hangzik a palota belsejéből,

Oh jaj, gyilkos csapás halálosan talált.

Majd ismét :

Jaj nékem újra, új csapás sújtott megint!

A vének hallván a király szavából, hogy a gyilkos merénylet csakugyan végbement, azon tanakodnak, mitévők legyenek. Egyik a népet akarja összcsecsődíteni, másik azonnal be akar hatolni a palotába. Míg tanakodnak, kitárúlnak a palota ajtai s Agamemnon és Cassandra holtteste mellől, kezében a gyilkos bárdal előlép Klytaimnestra, a görög dráma Lady Macbethje. Milyen feladat a költőre nézve méltó szavakat adni most e daemon ajakára! S hogy oldja meg e feladatot Aischylos! A kivel főnebb kimeríttette a kép-mutatás retorikáját, azt most — méltó következetességgel — az arcátlan vakmerőség megtestesülésének tünteti fel s megjelenésének vérfagyasztó iszonyát mégis a drámai fenség körébe emeli. Idézniem kell, vázolni lehetetlen ezt a szörnyü halotti beszédet:

„Beszédemet, mit a helyzet javallt imént,
 Most nem pirulva, nyíltan meghazudtolom.
 Máskép hogy is tudnók körülkeríteni
 Vész hálójával álbarátunk', ellenünk',
 Hogy abból aztán még ne tudjon ugrani?
 Elvégre megjött, bárha nagy-sokára is,
 A jó-előre tervbe vett bosszú műve.
 Itt állok, őt lesujtva, győzedelmesen.
 És végre is hajtám, tagadni nem fogom:
 Hosszú lepelt fontam köré háló gyanánt,
 Egy dús redőzetű, romláshozó ruhát,
 Hogy el se futhatott s nem védheté magát.
 Kétszer sujték reá, kétszer jajdúla föl
 S aláhanyatlott; a mikor már elterült,
 Még ráadást is adtam, harmadik csapást
 Holtak királyának, Hadesnek hálakép.
 Elhullt, hörögve lelkét így lehellte ki
 S a vérnek írja hogy magasra felszökött,
 Befecskendett sötét harmatja cseppivel;
 Örültem ennek, épen úgy, mint a vetés
 Csirázó magva langy eső áldásinak.
 Örvendjete, ha tetszik, Argos vénei,
 Hogy így esett ez, én ujjongva hirdetem.
 S illő ha volna holtért hálaáldozat,
 Ez is jogos vón most, oh túlon-túl jogos.
 Bajjal színig tölté az átok serlegét
 A házban, ánde most kiitta ő maga.

A női szörnyetegnek e vérlázító kérkedésén elhűl a vének kara. Azt hiszi, hogy Klytaimnestra valami bódító mérget ivott, attól dühöng ily megfoghatatlan módon. De Klytaimnestra csakhamar bebizonyítja, hogy teljes öntudattal eselekedett; tettét jogos megtorlásnak mondja, mivel Agamemnon:

mintha bárányt vágott volna le
 Gyapjas juhokba' dúsgazdag mezőiről,
 Öngyermekét, szívem legédesb magzatát
 Áldozta föl, hogy csillapuljon a vihar.

S midőn a kar azzal fenyegetődzik, hogy tettéért ő is lakolni fog, gőgösen válaszol a királyné, hogy:

Remegni bosszutól e ház nem fog soha,
 A mig tüzét Aigisthos szítja tűzhelyén

S irántam indulatja mindig ily szives;
 A bátorlétben ő erős pajzsom nekem.
 Itt fekszik, a ki szent jogom beszennyezé
 Trójánál a Chryseiseknek kedvese,
 És itt a harezi zsákmány, a proféta-nő,
 Ki a hajó fedélzetén is ott pihent
 Mellette hű társul. Jutalmuk elvevék.
 Ez így, amaz pedig, szívének kedvese
 Elénekelve végsíralmát hattyuként
 Rogyott melléje s ez hozá meg énnekem
 A bosszú gyönyörének édes fűszerét.

Megható panaszdalt („threnos“) zeng most a kar: kárhoztatja Helenát, a viszálynak, a bajnak a szellemét, ki miatt annyian veszttek Ilionnál s egy gonosz szellemnek, daemonnak a működését látja a két gonosz nő tetteiben. Klytaimnestra mohón kap e gondolaton s azt állítja, hogy ő nem is Agamemnon neje; a régi bosszú vad szelleme, az Alastor vette magára a hitves alakját, hogy Atreus lakomáját Agamemnonon megtorolja. A kar elismeri, hogy segíteni Klytaimnestra mellé állt az ő bosszúszellem, de felelőssé egyenesen őt teszi. Klytaimnestra majd a bosszúszellem vak eszközének tünneti fel magát, majd egészen magára veszi a felelősséget; s midőn a kar arról beszél, mikor jön már valaki, a ki e ház átok magvait kiirtja, Klytaimnestra, ki lelke mélyén, látszólagos nyugalma mellett is remeg a bosszútól, késznek nyilatkozik arra, hogy frigyét köt a bosszúszellemmel, csak hagyja el most már a házat s bármily kevés kinesesrel megelégszik, ha a vérszomjazó dühöt házából számkivette. Bosszúját jogosnak hirdetve azt szeretné, ha az volna a befejezése a vérontásnak, a bűnhődésnek, ha bosszúja azonos lehetne az isteni igazságszolgáltatással, nem akarja tudni, hogy egy házasságtörő asszony szennyes motivuma volt az ő indítéka, nem az isteni igazságnak való elégtétel. „Önző, aljas ezélből működő kezet nem választ egy ethikus istenség büntetése eszközéül“ — ezt az eszmét hirdeti Aischylos, ezt bizonyítja. Nem elég a tett maga, isten a szívet nézi, a motivumot latolja: ettől függ cselekedeteink erkölesi értéke.

Most lép fel Aigisthos fegyveres szolgák kíséretében; a városból jön, miután Klytaimnestra izenetéből értesült a bosszú végbe-
 meneteléről. A holló károghásánál s a hiéna üvöltésénél visszataszítóbb

ujjongással üdvözli a bosszú napját. Ravasz fogásokkal fejt ki a maga részéről a bosszú jogos voltát s Agamemnon halálában méltó büntetését látja az atyján, Thyestesén elkövetett szörnyűségnek. Pedig ez is csak pusztá ürügy; az ő igazi célja Agamemnon uralmának elnyerése volt: e szerint a bosszú az ő részéről sines igazolva, ő sem hivatott eszköze az isteni igazságszolgáltatásnak. A gyöngé aggodat fellázítja az álnok gaznak kérdése; gyáva asszonynak nevezik, a ki csak kieszelte a tervet, de bátorsága nem volt végre is hajtani.

Oh gyáva lélek, mért nem ölted meg magad
A férfit? miért egy nő ölé meg őt,
Megtörtötve földünk s honni istenink
Nem él Orestes vajjon még a föld színén,
Hogy visszatérve jó szerencse ösvenyén
Győzelmesen levágna mindkettőtököt?

Igy mernek beszélni a gyöngé aggod a hatalom új birtokosával! Micsoda erkölcsi erő képviselője az aisehylosi kar! Aigisthos felbőszülve e vakmerőségen, már jelt ad fegyvereseinek a támadásra s a vének is kardot rántanak, de ekkor közbe lép Klytaimnestra, kéri őket, ne tetézzék a bajokat, több vért ne ontson a kezük. Aigisthos így válaszol:

- Aigisth.* Hát ezek hiú szavakkal büntetlen dobáljanak,
Végzetükkel perbe szállva vakmerően sértsenek
Tűrhetetlenül beszélve avval, a ki itt uralg?
- Kar.* Hizelegni a gonosznak nem szokott Argos fia.
- Aig.* Annak is megjő a napja, hogy bosszúim rátok lesujt.
- Kar.* Sohse, hogyha még Orestest visszahozza istene.
- Aig.* Jól tudom, hogy száműzöttnek a remény a kenyere.
- Kar.* Rajta hízzál a jogot tiporva, hisz neked szabad.
- Aig.* Higy szavamnak, dőreségedért hamar megbűnhődöl.
- Kar.* Büszke vagy s mint tyúkja mellett a kakas berzenkedel.
- Klyt.* Hadd csaholjon, mind hiába, már ügyet se vess reá,
A mienk a ház s a trón, miként akarjuk, úgy leszen.

Igy végződik a trilogia első része: a vakmerő gonoszok győzelmével, az aljas indítékból származó bosszú művével. Agamemnonnak bűnhődnie kellett, de sem Aigisthos, sem Klytaimnestra nem volt hivatva arra, hogy a büntető istenek eszköze legyen.

Nyilvánvaló tehát, hogy ez nem lehet a megindított drámai esemény befejezése.

Arat, ki mint vet, lakol, ki vért ont.
Míg égi trónján uralkodik Zeus,
Fennáll a törvény: bünhődik a bűn —

mondja a vének kara.

Az aljas bosszú révén boldogulni kívánó Klytaimnestra és Aigisthos elmaradhatatlan bünhődését foglalja magában a trilogia második része: a *Halotti áldozat*. Tárgya tehát ugyanaz, a mi a Sophokles Elektrájáé.

Agamemnon fia, Orestes, barátjával Pyladessel együtt visszatér Argosba, hogy Apollon szent parancsa szerint apja gyilkosain bosszút álljon. Apja sírjánál megjelenve Hermes segítségéért esdekel egy hajfürtjét levágva a sírra teszi áldozatúl. Midőn azonban testvérét, Elektrát trojai rabnók kíséretében közeledni látja, barátjával együtt félrevonul. Elektrát és a nőket a rossz álmoktól gyötört Klytaimnestra küldte volt, hogy az alvilági hatalmak megengesztelése végett Agamemnon sírjánál áldozzanak. Ezek azonban épen ellenkezőleg bosszúért esdekelnek. És itt mindjárt nagy különbség mutatkozik Aischylos és Sophokles Elektrája közt. Míg ugyanis Sophokles Elektrája a nőiesség korlátait merészen ledönti, addig Aischylos Elektrája minden ereje mellett az igazi nőiesség örökszép példája marad, úgy, hogy erkölcsi tekintetben Aischylos tragédiája határozottan fölötte áll a Sophoklesénak. Aischylosnál kezdettől fogva Orestes, az Apollon küldte bosszuló a főszemély. Sophokles Elektrája, mikor Orestestől átdőfött anyja jajszavát hallja a palotából, vérfagyasztó daemonismussal kiáltja:

Kétszer sujts hozzá, ha tudsz!

Aischylosnál Elektra, midőn a szolganők karával apja sírjánál áldoz s kérdéseire a kar azt tanácsolja, hogy bosszulóért esdekeljen, a ki vérért vért kíván, kételkedve és habozva ezt kérdezi:

S ezt istenektől kérnem istenes dolog?

A gyöngéd lelkű Elektra e hamleti töprengése a költő magasabb ethikus világát tárja fel előttünk, a ki nem osztozott a görög világnak közfelfogásában, mely a bosszút minden körülmény közt jogosnak tartotta.

A kar fohászai alatt Elektra atyja sírjára önti az áldomás-
italt. Ez alkalommal fölfedezi a síron a hajfürtöt s a lábnyomokat.
A hajfürt az ő hajának, a lábnyom az ő lábnyomának a mássa:
ebből azt következteti, hogy mind a kettő Orestestől származik s
kétség és remény közt az istenhez esdekel. Ekkor lép elő rejtekéből
Orestes s megismerteti magát. Elektra még kétkedik, de minden
kétsége eloszlik, mikor Orestes köpenyegét, saját kezemunkáját, meg-
pillantja. Boldogan üdvözli szeme fényét, faja reményét s most
együtt esdekelnek Zeushoz a bosszú sikeréért s atyjukhoz, hogy
küldjön segítséget a sírból. Sophokles Antigonéján kívül a régiak
halott-tisztelete sehol sem nyert praegnansabb, költőibb kifejezést,
mint a két atyátlan árva e fohászaiban. Ime a végsorok:

Elektra.

Leplet talált ki a galád esel ellened.

Orestes.

Atyám, nem ébredsz hallván e gyalázatot?

Elektra.

Álomra hajtott drága föld nem ébredez?

Orestes.

Küldd el Dikét, hogy megsegítse hí.eid,
Vagy add, hogy őket szint' azon esel fonja bé,
Hahogy legyőzve, győzni vágysz rajtuk viszont.

Elektra.

Hallgasd meg, ó atyám, végső fohászomat:
Itt látod ülni sírodon hű magzatid,
Ó szánakozz' fiad s leányod könnyein.

Orestes.

És el ne pusztítsd őt Pelopsnak sarjait;
Akkor, habár kimúltál, mégse vagy halott.

Elektra.

Hirét a holtak mert fentartják gyermekei,
Miként a hálót tartja fenn a parafa,
A mélységből kimentve a len bogjait.

Orestes.

Halld meg siralmunk, érted zeng minden szava,
Magaduak üdve az, ha tiszteled szavunk.

Orestes most megtudja a kartól, miért küldött Klytaimnestra áldozatot Agamemnon sirhalmára. Ugyanis Klytaimnestra azt álmodta, hogy egy sárkányt szült és szoptatott, de a sárkány a tejjel együtt vérét is szította. Orestes magát látja a sárkányban s az álmodat bosszú sikerére magyarázza. Minthogy atyja gyilkosai is esellel éltek, ő is jogosnak tartja a eselt ellenük s erre nézve intézkedik. A magára maradt kar rajzolja az ember s kivált a hűtlen nő vakmerőségét, a mely tútesz a föld minden vakmerő esodáján, szörnyetegén. A jog istennője, Dike, nem engedi, hogy az ilyen bűn megtorlatlan maradjon. Ekkor Orestes és Pylades, mint batyuvall terheld vándorok jönnek a palotához s ajtaján zörgetve, vendégszeretetet kérnek. Klytaimnestra jó és Orestes fia halálát jelenti neki s az elhunynak hamvvedrét is átadja. Az anyai szeretet egy perezre még Klytaimnestrában is felesillan s hogy szava, a melylyel Orestes vélt halálán kesereg, már nem tettetés, mutatja egy önkénytelenül kifakadó őszinte nyilatkozata:

Imé Orestes, mily szerencse volt reá,
Hogy távol állhatott e ház posványitól.

Imé az ethikus alapon álló költő, hogy lerántja ezzel a leplet Klytaimnestra multjáról és jelenéről: nehogy azt higye valaki, hogy egy férjgyilkos házasságtörő asszony csak ideig-óráig is boldog lehet bűne révén! De a férfias Klytaimnestrában, a kinek folyvást a bosszútól kellett remegnie, esakhamar felülkerekedett az önzés, s szinte örül Orestes halálának, mert most már azt hiszi, nincs többé mitől félnie. Parancsot ad az idegeneknek szives látására, bevezetteti őket a palotába s maga is távozik. A kar a síri Hermes segítségért esdekel. Csakhamar megjelenik Orestes agg dajkája, Kilissa, keseregve Orestes halála hírére. Igazi népies humorral sirdogálja el, hogy ápolta, pólyálta a kis Orestest, a kinek most halála hírére hozták. Ennél nagyobb esapás még nem érte őt: Klytaimnestra csak tetteti a bánatot, de a szíve titkon nevet s örömmel fogja a hírt hallani Aigisthos is. Milyen ellentét a hű dajka és a szeretetlen anya! Milyen shaksperei művészet nyilvánul az árny és fény ez elosztásában! A kar azt tanácsolja Kilissának, hogy egymagában hívja haza Aigisthost, nem úgy, mint Klytaimnestra meghagyta, fegyveres nép kíséretében. A kar

újabb fohásza után, a melylyel Zeus és Hermes segítségéért esdekel, jön Aigisthos, a ki kétkedéssel fogadta a halálhírt. De alig lép be a palotába, hallatszik jajkiáltása és halálhörgése. A kirohanó szolgálja jajveszéklésére Klytaimnestra is elősiet s rögtön megérti a szolgáló jóslatszerű beszédét:

Azt mondom, a halottak ölnek elevent.

Bárdot kér, hogy szembe szálljon a fenyegető veszélylyel. Orestes és Pylades ekkor kilépnek az ajtón, a melyen belül Aigisthos holtteste látszik. S itt ismét finom tapintatot és nagy erkölcsi érzéket tanusít a költő. Mikor ugyanis Klytaimnestra fia gyermeki szeretetére és pietására appellál s így szól:

Megállj, fiam, tiszteld anyádnak kebelét,
A melyen annyit szunnyadál édesdeden,
Kis ajkaiddal szopva tápláló tejét. —

Orestes megilletődik s így szól Pyladeshez:

Mit tégyek, Pylades? kiméltsem-e anyám?

Pylades.

Mivé lesz úgy a delphibéli Loxias
Sok jós-igéje s a mi esküvéseink?
Mindenki légyen, csak ne isten, ellened.

Orestes.

Győzött szavad, hiszem, helyes tanácsot adsz.

E habozás a lelki küzdelem végső fellobbanása, melylyel bosszúja megállására indult. Apollon szava kényszerítette reá szörnyű fenyegetésekkel: az isten szavát meg kellett fogadnia, de habozása az örök emberi erkölcsiség megnyilatkozása.

S a lelki küzdelem e tett elkövetése után sem ér véget. Aischylos Orestese sokkal közelebb áll Shakspere Hamletjéhez, mint a Sophoklesé. Hiába vigasztalja a kar, hiába iparkodik megnyugtanni, hogy helyesen cselekedett, ő mégis marcangoló tőpren-gésekbe merül.

Ő tette vagy nem ő? bizonyosság ez nekem
Ez Aigisthos kardjától megfestett ruha.

A vérfolt szennye és a pusztító idő
 Szövetkezett fakítani tarka színeit,
 Magasztalám imént tettem, most siratom
 S látván e leplet, mely atyámnak gyilkosa,
 E gyászos győzelemnek rút fertelmiben
 Kesergem önnön létem és egész fajom.

Ebben a küzdelmes lelki állapotában látja feltűnedezni az Erinyseket (latinosan Furiákat), azokat a kérlelhetetlenül büntető szellemeket, a kik a természet törvénye ellen vétkezőt üldözik, örületbe s utóvégre halálba kergetik, mert szent törvényt, isteni parancsot teljesített ugyan Orestes, midőn apja halálát megtorolta, de szörnyen vétkezett a természet törvénye ellen anyja megölésével. E nagy conflictus fölvetése mutatja, hogy Aischylos e nagy trilogiájában is, mint általában minden drámájában ki akarta mutatni ama nagy törvények lételét, a melyek az ember sorsában következetesen, kérlelhetetlenül működnék s melyeknek hatalma alól senki se vonhatja ki magát. „*A bűnösnek bűnhődnie kell*“ — ezt kívánja az első és legfőbb erkölcsi törvény, de a büntetőnek nem szabad bűnös, önző ezélok szolgálatában állania. S még így is kérdés, így is nagy problema, szabad-e a fiúnak kezét emelni anyja ellen, akármily gonosz is az?

Ime, a tragikus bűn Aischylosnál egészen shaksperei értelemben feltalálható, holott Sophoklesnél, kinek drámái azt rajzolják, mint viselkednek nagy szellemek még több erkölcsi önállósággal ama nagy törvényekkel szemben, vagy teljességgel hiányzik a vétség, vagy csak olyan magyarázattal található fel, mely szerint a kiválóság, lelki nemesség túlzott foka is tragikus vétségnek nevezhető (pl. Antigonében.)

A költő a fölvetett nagy problémát a trilogia 3-ik részében, az *Eumenidák*-ban oldja meg. Orestes az Erinysek üldözése elől pártfogójának, a delphii Apollonnak templomába menekül, de rettenetes üldözői ott is utólérik. Apollon azt tanácsolja, hogy Hermes kíséretében (kit útítársúl rendel melléje) vegye útját Athénnek s folyamodjék Pallas Athena ótalmához, az majd bírakot fog rendelni, hogy ügyében döntsenek.

Míg az Erinysek Apollon hatalmától lenyűgözve álomba vannak merülve, Orestes Hermes kíséretében elindul. Nyomban meg-

jelenik Klytaimnestra árnya az alvilágból; látni nyakán az Orestes ütötte halálos sebet. Nagy szemrehányással rátamad az alvó Erinysekre, hogy menekülni hagyták az anyagyilkost s fölveri őket álmukból. Az ébredező Erinysek Apollont vádolják, hogy áldozatukat kilopta kezeik közül s mint ifjú isten az ős isteneket megbántotta, tiszteletüket csorbította, sőt maga ösztönözte Orestest anyja megölésére. Ők azonban nem hagynak nyugtot az anyagyilkosnak, míg tönkre nem teszik. S itt van alkalma a költőnek arra, hogy erkölcsi felfogását tisztán kifejezze. Miért nem üldöztétek — kérdi Apollon — azt a nőt is, a ki férjét megölte?

Kar.

Nem vérrokonnak oltá az ki életét.

Apollon.

Erőtlen volna e szerint és becstelen
A áldó Héra és Zeus kötötte frigy;
Szavad szerint becsét veszítné Kypris*) is.
Kitől az ember élte füszerét nyeri.
Nász, melylyel a sors férfit és nőt egyesít,
Szentebb az eskünél, ha jog védelmezi.
Ha hitves gyilkosával szemben lanyha vagy,
Ha meg nem torlod s bős dühvel nem üldözöd,
Azt mondom, Orestest hajszolnod sem jogos.

Ime a nagy elv, az újabb, tisztultabb erkölcsi felfogás. Az Erinysek csak azt üldözték — régi felfogás szerint — a ki rokon vért ontott, de nem bántották a hitvesi kötelesség ellen vétkezőt, a hitvesvérét ontó hitvest. Az újabb isteni nemzedék képviselője, Apollon a hitvesgyilkost is olyan bűnösnek hirdeti, mint azt, a ki a vérség szent köteléke ellen vétkezett s nem magában véve latolja a tettet, hanem motívuma szerint. A megtorlás nem történhetik helyesen, ha a tetteket csak külső nyilvánulásai s nem belső indítékaik szerint latoljuk. Az ős Erinysek a bírálat nélküli megtorlás vak eszközei, Apollon s az újabb isteni nemzedék a tett rugóit keresi, a szerint ítél s a házasság frigyét épen olyan szentnek nyilvánítja, mint a vérrokonság kötelékeit. Hareza kél a két nagy elv, a régibb és az újabb felfogás s ez a harez dől el trilo-giánk e harmadik részében, méltó koronájában.

* Vénus.

Az Erinysek kara, mivel úzi az anyavér, elrohan Orestes után. *Ekkor változik a szín* (bizonyossága annak, hogy az úgy nev. helyegységet a régiek sem tekintették kötelezőnek.) Athena Polias temploma előtt vagyunk Athénben, az akropolison. Orestes ide érkezik s Apollon tanácsa szerint leborúl Athena szobra előtt, tőle kér ótalmat. Nyomában mindjárt feltűnik az üldöző Erinysek csoportja, s bosszúval fenyegeti. Az Erinysek nem hiszik, hogy az istenek ótalma kimenthetné kezükből az anyagyilkost s szörnyű kardalukban, a fúriák hymnusában, mely észet leköt, velőt aszal, kifejtik ős hivatásukat, a mely azt kívánja, hogy a rokon vértontó bűnöst halálra hajszolják.

Embernek bár hasson a gögje fel égig,
Földre leolvad az és becsevesztve letörpül,
Gyász feketén, ha közelg seregünk, a bokánk meg
Ropja szörnyű tánczeit.

Ekkor Orestes hívó szavára a Skamandros mellől megjelenik Athena istenasszony s mint bíró kihallgatja mind a két félt. Az Erinysek elfogadják az ő biráskodását és előadják panaszukat. Orestes is előadja védelmét, hogy tettét Apollon tanácsára követte el. Athena a nehéz kérdést nem akarja önkényesen eldönteni, hanem felállítja az Areiopagost, a vérbűn ügyében ítélő esküdt bíróságot a város 12 feddhetetlen polgárából. Míg ő ezeket kiszemelni eltávozik, az Erinysek kara kifejti, hogy:

Összedől a régi jog,
Hogyha most igazat
Anyja gyilkosának ad
A bíró szózata.
Könnyedén támadásra bátorúl
Ember ember ellen így
És jövőben a szülőkre
A fiak kezétül új,
Szörnyű kínok ezre vár.

Athena jó a megalakított bírósággal és megkezdődik a tárgyalás. Mind a két félt kihallgatják. Apollon is megjelenik, mint Orestes védője s kifejti, hogy a férfi veszte súlyosabb, s erősebben esik latba, mint a nőé, mert az életet az atya adja, az anya csak ápolója a rábízott magzatnak. (E sajátságos, helytelen felfogás el

volt terjedve a görögöknél.) Mielőtt a törvényszék kimondaná az ítéletet, Athena kijelenti akaratát, hogy jövőre is mindig álljon fenn e meg nem vesztegethető, szent törvényszék, az Areiopagos Athénben Aresnek a halmán. (Politikai tendencia a költőtől, hogy az Areiopagosnak, az aristokratia megingatott védő bástyájának isteni eredetet tulajdonít.)

Megtörténik a szavazás, de emberi törvény nem mentheti föl Orestest: hat szavazat ugyan fölmenti, de hat elítéli. Ekkor előlép Athena és fölmentő fehér szavazó kövével Orestes javára dönti el az ügyet.

A fölmentett Orestes hálát rebeg Athenának és szentül fogadja, hogy városa, Argos örökre frigyese lesz Athénnek. Az Erinysek azonban felzúdulnak az ítélet ellen s panaszkodva, hogy ifjabb isteni nemzedék lábbal tiporja az ő ősi jogait, a legborzasztóbb esapásokkal fenyegetik Athén városát. Athena azonban, a bölcsesség istenasszonya, jó szóval megbékélteti őket s igéri, hogy

„e föld ölen

Méltó helyen lesz széketek s hajlékotok,

Oltárok hol áldozatul illatoz

S tisztelnek e föld háladó polgárai.»

Arról is biztosítja őket, hogy az ő áldásuk nélkül egy ház sem fog virulni. Az Erinysek erre kibékülnek s gyönyörű strófákban zengnek áldást Pallas városára. Erinyes (=bosszuló) nevüket Eumenidákkal (=jó szívűek) cserélik fel s elfogadják a Pallástól felajánlott székhelyet. Ezentúl nem a vérbosszú lesz az ő tisztük, hanem az áldásosztás.

Soha nagyobb problémát nem adott meg költő A természeti és erkölcsi világhatalmak, a régi és új isteni rend küzdelmét ily erővel nem rajzolta, drámailag meg nem testesíttette senki sem. Athena ítéletében az emberi méltányosság győz a természeti daemónismus felett. E trilogiát, melyet nem ok nélkül tartanak az ókori költő-művészet legkiválóbb remekének, méltán szembe lehet állítani Dante Divina Commediájával és méltán el lehetne nevezni Divina Tragoediának.

CSENGERI JÁNOS.

Mátyás király.

(Második közlemény.)

V.

Mátyást, mint *uralkodót* vizsgálva, hatalmas alakjának rendkívüli nagyságát leginkább látjuk kidomborodni. Itt érvényesültek legjobban fényes tehetségei; itt ismerhetjük fel mi is benne a gondviselésszerű alakot, ki mellett eltörpül kora minden alakja, ki biztos kézzel tartja hatalmas birodalmának kormány gyeplőjét.

Éberen öröködik a belbéke, rend, a törvények megtartása, a közigazgatás, igazságszolgáltatás, egy szóval az államorganismus minden egyes szervének pontos működése felett, de a mellett nem kerüli ki figyelmét a külpolitika legesekélyebb változása sem s ráér kezébe tartani a diplomacia ezerszálú szövevényét.

Hogy mennyire uralkodásra termett, mindjárt trónra lépte után megmutatta. Pedig ugyanesak nehéz viszonyok közt állították a kormányrúdhöz. Zavar, teljes felfordultság, titkos ellenség, Giskra garázda csehei bent, hatalmas vetélytárs, nyílt ellenség kint. Az ország melléktartományai az ellenségek kezében, vagy legalább elszakadóban. Egy részük Veleneze, más részük a török birtokában; ehhez járult, hogy a szultánok trónján a legnagyobbak egyike, II. Mohamed ül. Nyugatról a Habsburgok családi politikáját rendkívüli szívóssággal érvényesítő német császár készül kinyújtani karjait Szt.-István koronája után. S kétségtelen, hogy a ravasz III. Frigyes nagy segélyforrásaival elég félelmes ellenség. A trónon pedig egy 17—18 éves ifjú,¹ hozzá még nem is királyi vérből való, kinek kezét saját pártja megköti, gyámság alá szorítja.

¹ Mátyás születésére nézve a különböző adatok egybevetését I. Fraknói „Mátyás király“-ában 73 és 74. l. Szerinte 1440 febr. 23-án született.

A viszonyok férfit, azt is a legerősebb fajtából valót, kívántak, hogy urrá lehessen felettük. És bámulva láthatta ország-világ, hogy az a félig még gyermek király, megtudja tenni azt, mit még atyja sem tudott teljesen, megalázza nyílt és titkos ellenségeit egyaránt, egyszersmind rendet, békét szerez országának, szilárdságot trónjának, tiszteletet magának. S mindezt Isten segedelmén kívül egyedül a maga erejéből teszi. Gyámságra nem csak nem szorúl, de azt — Szilágyi példája ékesen bizonyítja — nem is tűri. S a minnek mutatkozott a trónon mindjárt első felléptével, az is maradt 32 évi uralkodásán át mindvégig : kora legnagyobb uralkodója.

Hogy mit tekintett uralkodói főkötelességének, önmaga mondja meg a koronázási országgyűlés végzeményének bevezetésében : „A királyok és fejedelmek, kiknek kezébe van letéve népek, városok joga, a gondjaikra bizott népet nemesak fegyverrel, erőteljesen védelmezni, hanem jogaiban, szabadságaiban és hasznos törvényeiben fenntartani is kötelesek.“¹

A nép boldogítása — ez az a magasztos ezél, melynek munkálására esküdött. Ezt tartja szem előtt mindenkor ; érette küzd a harezmezőn, munkálkodik a trónteremben, gyűléseken nyíltan, körutakon titkon. S a mi fő, népéül nem csupán a kiváltságos egykét százezer embert tekinté, ki mint nemesség a „nemzet“-et alkotta, hanem a milliokat is, kik jogokkal alig, csak terhekkal bírtak. Tudja, mily nehéz úgy is helyzetük, gondosan örködik, nehogy még nehezebbé tegyék a hatalmasok s kevés jogukat is elvegyék tőlük.

Boldogságot akart látni fent és lent egyaránt. Ki ez elé akadályokat gördített s erőszakoskodásával más jogát esorbította, nem számíthatott elnézésére. S bizony ő nemesak a kis bűnösöket fenyítette meg, mint pl. a népet sanyargató kolozsvári bírót, hanem a nagyokat is. Keményen megfeddi önkénykedéséért a híres törökverő vajdát, Báthori Istvánt, szintűgy rokonát, Geréb László erdélyi püspököt. S ha látta, hogy a szó nem használ, szigorúbb eszközhöz is kész volt nyúlni. Perényi István, zempléni főispánt nem csupán hivatalától mozdítja el, a miért szüntelen háborgatta az utazó kereskedőket s egyéb hatalmaskodást vitt végbe, hanem még jószágait is elkoboztatta.

¹ Corpus Juris Hungarici. I. 217.

A ki ily részrehajlatlanúl tudott örködni a törvényesség felett, az megérdemelte, hogy az *igazságos* melléknevet kapja. Nem esodálhatjuk, hogy annyi jeles uralkodói tulajdonsága között ép ez ragadta meg legjobban a nép figyelmét is, mert ez ékesítette azon időben a legkevesebb fejedelem lelkét. Tudjuk, az ököljog kora volt az — habár már leáldozóban — a mikor, kinek hatalma, ereje volt, annak igaza is volt. Mátyás országában nincs így.

De természetesen távolról sem szabad azért azt hinni, hogy ő alatta a kormányzás és igazságszolgáltatásban semmi, de semmi baj nem volt hazánkban. Voltak bizony visszaélések, mulasztások korában is. De ki lett volna képes reá, hogy az esztendőkön át tartott anarchia zűrzavarát s a vele járó erkölcsi süllyedést egyszerre gyökeresen orvosolja.

Ezért ne esodálkozzunk, ha az országgyűlések panaszaiból sok visszaélésről, a hivatalnokok hatalomkörének túllépéséről, törvényellenes ítéletekről értesülünk. Mindez megtörténhetett s meg is történt, de legtöbnyire a király tudta nélkül. Hisz nem tudhatt mindentről, mi az országban történik s mit az ő nevében tesznek. Nagy országos ügyek elvonhatták figyelmét sokszor az egyesek kisebb bajaitól. S azután mennyit volt távol az országtól, harezok zajában, hová az elnyomottak panasza el nem juthatott. Ilyenkor történhetett a legtöbb visszaélés. Bizonyítja ezt az 1474-i sziléziai hadjárat után tartott országgyűlés meghívója, melyben így szól: „Mivel lelkünk nagy fájdmára értesültünk, hogy távollétünk alatt részint saját tisztviselőink, részint más vakmerő emberek számos és különféle elnyomást, erőszakoskodást és hatalmaskodást vittek végbe, sőt számos nemest életétől fosztottak meg: az ország nyugalmas és békés állapotának, a kormányzás kellő módjának megállapítása végett sokféle javításra lesz szükség.”¹

Hogy fenkölt lelke mennyire foglalkozott a meglevő bajok orvoslásával, azt bizonyítja magatartása az 1486. országgyűlésen. A jog, különösen a perjog terén elharapódzott visszaélések megszüntetése végett a legkiválóbb államférfiakkal reformmunkálatot dolgoztat ki. Ennek bevezetésében maga mondja: „Mindig azzal a gondolattal foglalkoztunk és azt tartottuk szem előtt, hogy a

¹ Kovachich: Vestigia comitorum. 395.

rendetlenségeket és visszaéléseket, mik elődeink a felséges királyok és a mi uralkodásunk alatt főkép az igazságszolgáltatás terén elhatalmasodtak, megszüntessük is kiirtsuk¹. A ki így ír, az érzi uralkodói kötelességét és teljesítését élethívatasáának tekintti.

De bár így a legtöbb jelentkező mulasztás és baj forrását rajta kívül keressük, nem lehet, nem szabad tagadnunk azt sem, hogy nem egy törvényellenes tett okozója ő maga volt. Mert ne higgyük, hogy Mátyás a szó mai értelmében alkotmányos fejedelem volt. Nem létezett akkor ilyen sehol sem. Nem ismerték még akkor azt az elméletet, hogy a fejedelem csak uralkodjék és ne kormányozzon. Kormányzott Mátyás is s bár egészében a törvények szentségét és az országgyűlés jogait tiszteletben tartotta, volt eset, a mikor kora felfogása alapján, jogot érzett azok áthágásához is.

Nagy uralkodók közös hibája, hogy nagy eszméik kivitelében az eszközökben nem válogatnak. Mit lelkük hazájuk, nemzetük érdekében üdvösnek ismer fel, kiviszik bármi áron. Mátyásnál szintén így volt. Áthatotta őt is a nagyok mély meggyőződése, hogy tervei, céljai a nép boldogságát munkálják s azért elérésükben akadályt, gátat nem ismert, nem türt. Vele járt ez, mint láttuk, jellemével. Innen a sok sérelmi panasz az országgyűlésen ellene. Hogy megszavazás nélkül adót, még pedig sokszor igen terhes adót vetett ki, hogy nemeseket törvényes eljárás mellőzésével elfogatott, száműzött, jószágaitól megfosztott, törvénybe ütköző rendeleteket bocsátott ki, bírói ítéletek végrehajtását meggátolta — mindezeket felhozzák ellene s nem alaptalanul.

Ha már ezeket szinte fáj hallanunk róla, mennyivel inkább, ha látjuk, hogy nemesak esküjét az alkotmányra több ízben kénytelen megújítani, hanem a törvények megtartásáért mellette az ország zászlós-urái, főpapjai kezességet tartoznak vállalni. Avagy nem különös, midőn az 1471 országgyűlésen kénytelen kijelenteni: „Amennyiben tőlünk bárki a maga javára a jelen végzemény czikkelyeibe ütköző rendeletet eszközöl ki, annak senki se engedelmeskedjék².”

¹ Corpus Juris Hungarici I. 234.

De azért ha az alkotmányos uralkodó ideálját nem is találjuk fel benne, kora uralkodóit még alkotmányosság tekintetében is hasonlíthatatlanul felülmúlta. S alkotmányellenes tetteit, így a rendkívüli adó kivételeket, többnyire kimenthette a szükség, kényszerűség. Hiszen tudjuk, mily nagyszabású vállalatokba, hadjáratokba boesátkozott, melyek által hazánkat nagygyá akarta tenni.

A nép annyira méltányolta is uralkodásának fényoldalait esekélyebb árnyoldalaival szemben, hogy halálakor mindenféle panaszosan hangoztatá: „Vetne bár Mátyás király évenként hatszoros adót reánk, örömet eltűrnők, csak állana hatalmunkban őt visszahozni.“¹

Ez nem csoda, ha tekintjük azt a részrehajlatlanságot, melylyel kormányoz, azt az igazságot, melylyel megvédté az elnyomottat, büntette az elnyomót. Ehhez képest mulasztásai kicsinynek látszottak. Különben sem volt azért kormánya önkényuralom. Annyi országgyűlést tart, mint talán senki uralkodóink közül. A rendek már rá is untak a sok gyűlésre.

Figyelme a kormányzás minden ágára kiterjedt. Mily buzgón működött az igazságszolgáltatás megjavításán, már láttuk. A pénzügy rendezése sem kerülte ki figyelmét. Üdvös adóreformok útján ezt is jobb karba helyezte. Sokakat, kik addig adómentességet élveztek, adó alá vonván, az ország jövedelmét fokozta, a nélkül, hogy a jobbágyok terheit sulyosbítania kellett volna. Alattvalói *anyagi jólétét* emelendő, a földmívelést, ipart, kereskedelmet egyaránt támogatta, felvirágoztatta.

Korának tömérdek háborúja nem nagyon kedvezett a esendes polgári foglalkozásoknak. Mátyás hatékony intézkedésekkel igyekszik a bajokon segíteni. A városokat elhalmozza kiváltságokkal. Külföldről sok iparost édesget be; az iparos-czéhek számára a fejlődést jobban előmozdító új szabályokat alkotott. A kereskedelemre káros belföldi vámokat megszünteti. A rablófészkeket, melyek a közlekedés biztosságát háborgatták, feldúlja. A szoros barátság által udvarához fűzött olasz fejedelmek városaival élénk kereskedelmi összeköttetésekbe juttatja hazánk városait, nem különben az elfoglalt Morvaországgal, Sziléziával, Ausztriával. Elképzelhetjük,

¹ Bonfini id. m. IV. D. VIII.

mit tett e téren Mátyás rendkívül fényes udvartartása mellett, mely az előkelők körében mindenfelé szíves utánzásra lett.

Hogy fáradozásai nem voltak sikertelenek, legjobban mutatják azon nagy terhek, melyeket alattvalói el bírnak viselni, ha néha zúgolódnak is ellenük.

De tudta azt is, hogy az anyagi gazdagság nem elég ahhoz, hogy nemzete nagy legyen. Minél nagyobb a szellemi műveltség, minél jobban virágzik a tudomány és művészet, annál biztosabb a nemzet jövődjéje. Nem riadt vissza e tekintetben sem az áldozatoktól. Sőt páratlannak mondható a *tudományok* iránti szeretete, buzgósága és áldozatai annak meghonosításában.

Udvarában az újjáéledt tudományosság, a humanismus otthonra talált. Hogyne, hisz szívvel-lélekkel a renaissance híve volt. Mint egyik méltatója mondja: „Mátyást jelleme és tehetségeinek főiránya, szokásai meg hiányai egyaránt a renaissance-fejedelem típusává teszik.“¹ Méltó képviselője a renaissance-kori fejedelemnek, mint Lorenzo Medici vagy Urbinoi Frederigo és a többi művészetért élő-haló kortársa Mátyásunknak. S büszkén mondhatjuk, hogy meghonosította az új szellemet udvarában akkor, a midőn Olaszországon kívül még egy udvarban sem nyújtottak meleg hajlékot neki. Mátyásba már nevelői, különösen Vitéz irányító keze beleoltották e szellem szeretetét. Egyénisége, élénk szelleme, olthatatlan tudásvágya, lelkesedése minden szépért, nemesért szintén ellenállhatatlanul ragadták a renaissance ápolásának útján. Körülvéteti magát annak apostolaival, tudósokkal, művészekkel, a szellem ezen arisztokrataival, kiket munkatársaiként tisztel, becsül.

Különösen második házassága ad minden téren óriási lendületet e magyarországi renaissance-nak. Beatrix oly körben nőtt fel, mely telítve volt az új szellem üde levegőjével. A nápolyi udvar volt ez, hol a fejedelmi trónon már nemzedékek óta a tudomány és művészet rajongó hívei ülnek. Csoda-e, ha a művelt nő férjére is hatni tud s az otthon látottak utánzására serkenti?

A házasság kötelekeket fűz Mátyás s a nápolyi és ferrarai udvarok közt. A sűrű érintkezés révén mind erősebben árad ha-

¹ Riedl Frigyes: Mátyás király, mint a renaissance embere. (A magyar irodalom főirányai V.)

zánkba az ottani szellem. De összeköttetésben állt királyunk a firenzei Mediciekkal s más olasz udvarokkal is. E szálak jótékonyan támogatták a renaissance számára a szőke Duna partján készített otthont, míg nem úgy megerősödött az, hogy kiállta a versenyt az olasz udvarok akármelyikével.

Az új szellem első képviselői Mátyás udvarában az olasz egyetemeken végzett magyar ifjak voltak. Geréb László, Váradi Péter, Csezmiczei János (Janus Pannonius) Szapolyai György, Báthory Miklós s annyi más, mind tisztelt nevet vívtak ki a meghonosítás nehéz munkájában. De mindannyian a tudománynak voltak apostolai. A művészetnek ekkor még csak elvétve akadt magyar művelőjük, azok még itthon, Mátyás udvarában is majdnem egészen idegenek kezén voltak.

A pártfogás, melyben Mátyás humanistáit részesíti, mind inkább több idegent esal udvarába. A király maga is mindent megtesz, hogy Itália leghíresebb tudósait magához édesgesse. Gazdag jutalmakat ígér s elhalmozza őket kegye jeleivel. Csakhamar egész csoportja az idegen humanistáknak: történészek, nyelvészek, bölesészek, csillagászok, természettudósok, orvosok népesítik Budavárát. Említsünk pár nevet a sok közül. Nevezzük első helyen a kor egyik legnagyobb tudósát, a modern csillagászat alapvetőjét, Regiomontanus Jánost. Ott találjuk kivüle Bonfini Antalt, Mátyás történetíróját, a királyné felolvasóját, Galeotti Marziót, a Mátyásról szóló adomák elmés, kedves feljegyzőjét, Ugelotti Tádé könyvtárórt, Corvin János nevelőjét, Gatti Jánost, a theologust, Petrus Nigrít, a budai tanárt, a firenzei Fontius Bertalant és Baudinit, Olmützi Ágostot, a plátói iskola követőjét.

Mátyásnak tudományszeretetét mi sem hirdeti ékebben, mint páratlan *könyvtára*.¹ A Corvina alapítása 1464 tájára tehető. Ebből az évből való a legrégebb ismert Corvin-codex, Constantius olasz költő verses munkája. A király egyre nagyobb szenvedélyvel áldoz a könyvtárgyűjtésnek s évről-évre nagyobb mértékben szaporítja könyvtárát. Küldöttei messze országokat beutaznak a klasszikusok kéziratáiért s itthon és Olaszországban sok másol

¹ Ide vonatkozólag l. főleg Csontosai dolgozatait. Akad. Ért. 1885. és Pallas Nagy Lex. X. k.

nyer kenyérkeresetet Mátyástól. Később már évenként 33,000 aranyat áldoz e célra s Budán állandóan 30, Firenzében 4 — később ott is több — másolót és könyvfestőt foglalkoztat.

Könyveinek számát pontosan meghatározni lehetetlen, de mindenesetre igen nagyaz. Nem fogadjuk ugyan el Heltai állítását, ki 50,000 kötetről beszél, de azokét sem, kik csak pár százzal akarnak tudni. A vatikáni könyvtár 8 év alatt 5000, az urbinoi 13 év alatt 7000 kötetre emelkedett e korban, a firenzei könyvtárt Medici Lorenzo 3000-rel alapította meg, már pedig a kortársak Mátyás könyvtárát mindezeknél gazdagabbnak tartották.

Idézhetjük Ranzano Péternek Mátyáshoz tartott üdvözlő beszédét, mely díszítőleg emeli ki Mátyásnak több ezerre menő díszes kiállítású könyveit. Ha még ehhez hozzá tesszük Brassicanus humanista nyilatkozatát, ki II. Lajos idejében több ízben láthatta a könyvtárt s elragadtatással mondja, hogy oly rengeteg sok görög, héber és latin kéziratot halmozott össze Mátyás, mint ezelőtt sehol senki, nines okunk kételkedni abban, hogy a minden téren rendkívülit alkotó király e tekintetben is páratlanul nagyszabásút teremtett. Képviselve volt a Corvinában minden tudomány. Legkivált az ó-kori klasszikusok művei, a renaissance forrásai és a keresztyén theologia termékei hatalmas számban voltak meg benne.

De méltán híressé lett Mátyás könyvtára nemesak codexeknek száma, hanem kiállításuk révén is. Valóságos remekei voltak a mintaszerűen kiállított kéziratoknak. A lefinomabb pergamenen szabályos, gyönyörű írás, aranyos kezdőbetűk, virágos arabeszkék, a címlapon Mátyás hollós-címere. Telvék a lapok keretén szebbnél szebb miniature illusztrációkkal, ámorkákkal, szárnyas fejekkel, madarakkal, virágokkal, gyümölcsökkel, mind a legfinomabb /kivitelben, szemgyönyörködtető szingazdagságban.

Különös díszszel és műízléssel vannak kiállítva az u. n. Attavantes-féle codexek. Pazar volt kötésük is. Mindnek fatáblája volt, melyet azonban az egyszerűbbeknél színes bőr, a diszesebbeknél selyem vagy bársony borított. Rajtuk ékes díszítések, az országnak és királynak címere, néha még arczképe is, arany, ezüst és zománcz kapesok.

Hogy ezeket a szinte megnevezhetetlen kincseket érő könyveket méltó könyvtár őrizte, magától értetődik. Egykorú leírásokból

képet tudunk alkotni a Mátyás könyvtára helyiségeinek fényes berendezéséről is. A budai palota keleti oldalán egy félkörű előcsarnokban és két négyszögletes teremben voltak a Corvinák. Az előcsarnokban a csillagvizsgáló volt, a mennyezet pedig az égboltot ábrázolta. A két könyvtár-terem díszesen berendezett, művészi-esen ékített volt. Az egyikben a király nyugágya is ott volt; a napi fáradalmakat itt kedves könyvei közt pihente ki. A falak mentén művészi faragványú könyvszekrények állottak. A könyvek nyelvek és szakok szerint osztályozva állottak ezeken, ellátva címűket, helyüket, sorszámokat jelölő hártya- vagy papírszalaggal. A portól aranynyal hímzett bíbor, bársony függönyök védték őket.

Ennyire szerette Mátyás a könyveket! Egy olasz humanistához írott levelében ekként nyilatkozott magáról: „Mi majdnem folyton háborúkba bonyolítva, a megmaradt időt nem gyönyör és enyhülés nélkül az irodalomnak szenteljük.“¹

De hozott ő egyéb áldozatokat is a tudományokért. A tudományok virágkora hazánkban az ő uralkodása azért is, mert *két egyetem* alapítása jelzi ez időben művelődésünk emelkedését. Ez a két egyetem a pozsonyi és budai.²

A pozsonyi egyetem, Academia Istropolitana, Mátyásnak és Vitéznek közös alkotása. E főiskola teljes egyetem volt, mindenben nyugati mintára szervezve, négy karral. Tanároknul jeles külföldi erőket nyert meg számára a tudós érsek; a bécsi egyetem is több tanárát veszté ekkor. De, sajnós, bármily virágzó volt is egy ideig a pozsonyi akadémia, élete rövid volt. Vitéz János bukása főtámaszától fosztotta meg. A király mind kevesebb áldozatokat fordított reá, mert a budai egyetem fejlesztésének szenteli minden buzgalmát. Halála után végkép meg is szűnik.

Élete utolsó éveiben vetette meg alapját egy új egyetemnek fővárosában, az ország szívében. Áldozatot nem kimélve a legkitűnőbb tudósokat hozatja el Budára. A tanárok közt ott találjuk többek között Nigri Pétert, Ilkus Márton, Győri Péter nevét, utóbbi magyar, Domokos-rendi szerzetes; hogy mindent megtett az egyetem hírneve növelésére, bizonyos. De már azt még sem hihetjük el Heltainak, hogy oly egyetemi épületek emelését kez-

¹ Teleki J. gr id. m. XI. 454. l.

² L. Abel Jenő: Egyetemeink a középkorban.

dette meg halála előtt, a melyek 40 ezer hallgató befogadására voltak tervezve.¹ Ugy látszik, a budai egyetem teljes kifejlesztésében a halál meggátolta s az esonka maradt. Halála után a nemzeti sülyedés napjaiban ez is, mint a pozsonyi, csakhamar az enyészet martaléka lőn. Ugy jártak, mint a nagy király minden hatalmalkotása, melyek a gyöngye utódok alatt egytől-egyig elesenevészték.

Mennyire elől állt Mátyás korában hazánk a tudományosságban, annak bizonyítására lehetetlen fel nem említeni még azon tényt, hogy 1472-ben a legtöbb európai államot megelőzve Budán Geréb László prépost és alkanczellár Hess András által állandó nyomdát állíttat fel. Innen került ki 1473-ban a „Budai krónika.“

Mint a tudományoknak, ugyanoly buzgó pártfogója volt a művészeteknek is. Nines ága a művészetnek, melyért ne rajongott s rajongását áldozatok ne hirdették volna. Építészet, szobrászat, kép- és könyvfestészet, zene — benne mind meleg ápolóra akadtak.

Legtöbbet talán még is az építészet tekintetében köszön neki hazánk. Fővárosában fényes palotát épített, templomokat restauráltat s másfelé is mind maga, mind hatása, buzdítása folytán főuraink, főpapjaink monumentális épületekkel gazdagítják városainkat.

Az építészettel karöltve járt a szobrászat emelkedése. A köztereket, a palotákat udvarait, oszlopesarnokait, kertjeit kora legismertebb mesterei díszítik szoborműveikkel.

Művészei legnagyobbbrészt olaszok, főként a renaissance-művészet fővárosából Firenzéből. Innen jó Camicia Kelemen, a nagyírú építész, Majano Benedek, kitünő műasztalos. A kiket nem tud az eljövételre rábírni, a távolban foglalkoztatja. Andrea da Fizole pompás márvány kútat küld, Andrea del Verrochia Nagy Sándor és Dárius érekszobrával díszíti Mátyás palotáját. Bolognából Aristoteles de Fiorovantét hívja el főleg hadi épíkezések vezetésére.

Híres művésze volt Mátyásnak a két dalmát képfaragó Traui Jakab és János is. Utóbbi többek közt Hunyadi János és László szobrát készítette ol. A sok olasz közül említsük még meg a Cellini testvéreket, Andreát és Francescot.

¹ L. Salamon Ferencz Budapest történetének III. k. 306–323 l.

Festői közül Filippo Lippit emelhetjük ki; nincs ugyan udvaránál, de Firenzéből több képet küld. Egy képe Mátyást ábrázolja érmek után, egy másik a Urvaesoráját. A távolból dolgozott a kitűnő lombardiai ötvös Careidosso is. Talán az ő munkája az esztergomi kalvária, ez a párját ritkító műremek. Gyönyörű szép ötvösmunka az az elefántesontból való oltárszárny is, mely hosszú viszontagságok után a párisi Louvre-ba került.

Megemlékeztünk fentebb Mátyásnak könyvgyűjtő szenvedélyéről. Ez is sok művész tehetségének adott szárnyakat. A könyvek remek illusztrációi a kor legjelesebb miniature-festői kezéből kerültek ki. Köztük találjuk az ünnepeelt Vespasiano, Girolami da Libri, Gherardo, Francesco del Chericco nevét s a kit mindnyájok előtt kellett volna megemlétenünk, a rendkívüli műízléssel és genialitással dolgozó Attavantest. Ő festette a legtöbb kéziratot; az eddig ismert 145 kétségtelen Corvin-codex közül 22 tőle van.

Magas kifejlésre jutott Mátyás udvarában a zene és ének is. Ennek művelői szintén nagy számban találtak szíves fogadtatást nála. Kétségtelen, hogy ebben is fordulatot és nagyobb lendületet támaszt a második házasságával minden téren hatalomra jutott olasz műveltség. Addig inkább a magyar nemzeti zene szerepelt a királyi lakomákon; a koboz, síp, trombita szólaltatták meg e zene hol édes-bus, hol vidám, gyűjtő, de mindig szívhez szóló hangjait.

Uralkodása második felében idegen zenészek és énekesek uralkodtak a teret; a finom, lágy olasz zenét kedveltetik meg hangszereikkel, a hárfával és vonós hangszerekkel. Ezek karolják fel az egyházi zenét is. Külön templomi ének és zenekar alakul. Erről Bonfini azt mondja, hogy ilyen — talán a rómain kivéve — sehol másutt nem volt. castellai püspök, ki mint pápai követ volt Budán 1483-ban, így nyilatkozik templomi énekkarról: „Megzavarodva tettem magamnak szemrehányást, hogy világi fejedelem az isteni tiszteletre tartozó dolgokban legyőzött minket”.¹

Lehetne még Mátyásról, mint a renaissance fejedelméről nagyon sokat beszélni, de terünk nem engedi meg, hogy e tárgynál tovább időzzünk. E fényes képről az utána oly hamar bekövetkezett szomorú hanyatlásra, sivárságra vetve tekintetünket, Mátyás nagysága még ragyogóbbnak tűnik fel az ellentét által.

MAGYAR GYŐZŐ.

I. Rákóczi György naplója.

(Első közlemény.)

Nemzeti fejedelmeink többnyire tollforgató emberek voltak. Báthory Istvánnak kitünő tollra valló diplomatai iratait ismerjük. Bethlen Gábor szép magyar leveleiből kötetekre menő maradt reánk, Kemény János önéletírásával készítette elő fejedelemségét, I. II. Apafi Mihály naplóit nem rég közöltük az Erdélyi Múzeum hasábjain. I. és II. Rákóczi György levelei is számos kötetet töltenek ki, nagy részök ki is van már adva, főkép Szilágyi Sándor buzgalmából.

I. Rákóczi György is vezetett naplójegyzeteket, melyek történetének illusztrálására számos nagybecsű adatot tartalmaznak.

Egy ilyen eddigelé kiadatlan sajátkezüleg irt naplója maradt fenn a m.-vásárhelyi gr. Teleki nemzetség könyvtárában (1479/b szám. alatt, 4-edrét alakban, gazdag aranyos kötésben), melynek címlapján ez áll:

Soli deo gloria et honor.

Anno 1633. die 28. Februarii Albe Julie

*Georgius Rakóczy P. T. P. R. II. D. E. S. Comes*¹

Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei, aetatis suae. XXXVIII.

A napló így következik:

Janurius habet dies nro. 31.

1. die expedialván cancellarius uramat az eperjesi tractára, indult el tőlünk az mai nap, lesznek követink ő kegyelmével Kapi András, Horváth György és Balázsházi László.

4. die szemben lévén Jusup agával, ki még Váraddá jött volt Kassáruul az portai fővezértől, bocsátottuk el, adván neki száz aranyat,

¹ Princeps Transilvaniae partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

100 tallért. Váradon is 100 tallért, posztot ulnarum 5, uti költséget, négy lovat, egy kocsit. Volt ebéden Strasburg Pál nálunk.¹

5 die. Indultunk el Fejérvárról, háltunk Dállján, fogattam 1 őzet, 1 nyulat. Öttünk Kisenyeden az gazdállómmal ebédet, fogattunk két rókát.

6 die. Háltunk Szerdahelyt. Toldi uram ment innét el tőlünk.

7 die. Öttünk ebédet egy olá pap házánál, kinek magyarországi jó bort adván innia s egy nehán pénzt is, nyavalyás sok áldást mond vala reánk. Háltunk Kereszténszigeten.

8 die. Mentünk Vizaknára, fogattunk hálóban agarakkal 9 őzet, 2 rókát, 1 nyulat. Jött ide Horváth Ferencz apám uram szolgálja.

10 die. Mentünk Szelindekre, fogattunk hálóban agarakkal 9 őzet, 3 rókát, 1 nyulat.

11 die. Mentünk be ebédre Szebenbe, jött oda Mikó uram.

13 die. Öttünk ebédet ott az magunk szállásán, egy szegény öreg asszonyi állat maga jó káposztás húst főzött volt magok számára, hát fel adatván asztalunkra, mi soha jobbat annál nem öttünk. Adtunk egy maguak képére vert aranyat neki. Háltunk Ujegyházon, fogattunk az agarakkal 4 őzet.

14. Öttünk ebédet, háltunk Szent-Ágotán, fogattunk 9 őzet, 1 gímet is lőtt egy esatlosunk.

15 die. Mentünk Jakabfalvára ebédre, onnét mentünk ki vadászni és lőttünk hálóban 1 őzet puskával, löttem egy erdei örvet és mikor másodsor puskával állván, im mivel 5—6 puskás volna velünk, egy medvét találtunk egy mag tölgyfa odvában, hát ugyan benne lövődezvén, négy fiát is találtuk, kiknek szemek sem nyílt volt még ki. Háltunk Apoldon.

16 die. Predikatiot hallgatván mentünk be ebédre Segesvárra, holott igen becsületesen és kedvesen is accipiálván, jól tartanak. Ott a medvét konyhamesterünk Kun Ferencz megmászaltatván, nyomott 3 mázsát öt fontot.

17 die. Voltunk vadászni ebéd után, fogattunk hálóban két őzet. Itten a hajtók egy fias medvére találván, hozták el 4 fiát.

18 die. Jöttünk Apafi György uramhoz Ebesfalvára, kereszteltette meg az fiát.

19 die. Öttünk ebédet . . . ², vacsorára Megyesre jöttünk, fogattunk hálóban 4 őzet.

20 die. Lőttünk szemben itt vajvada Ruski szolgáljával.

21 die. Az sövényfalvi erdőkre menvén vadászni, ölettünk két erdei mag öreg kant, ki egy udvarlonknak az lovát megölte, egy öreg emét, 8 őzet, 3 rókát. Háltunk Gerendi Márton nevű hokmesterünk házánál Királfalván.

¹ Gusztáv Adolf követe.

² Hely hagyva a névnek.

22 die. Jó reggel megindulván, öttünk ebédet ez kis falueskában. Ebéd után agarakkal ölettünk 3 gimet, 1 szarvast, 5 őzet, 4 nyulat. Háltunk Bethlen György házánál Szent Miklóson.

23 die. Reggel predicatiót hallgatván, ebédet Betlen Ferencznel öttünk; háltunk Paczolai Kristofnál.

24 die. Öttünk Marosujvárott ebédet, ott az Maroson a sár miatt micsoda bajjal szerencsével költöztünk által az hiszi csak, a ki látta, más napra is sok szekerünk maradván ott, háltunk Kocsárdon.

25 die. Jan. Mentünk Gerendre Bethlen Ferencz lakodalma, vevén el Kemén János hugát. Azon nap adtam választ az Vajvoda Ruski szolgáljának.

26 die. Öttünk ebédet Veresmarton az udvarbiró házánál. Háltunk Enyeden.

27 die. Jöttünk ebédre Tövisre, hálni Fejérvárra.

28 die. Löttünk szemben az budai vezér követeivel, Mustapha békkel, másik lovász mestere vala Ez Mustapha béknél okosabb, ravaszabb törökkel nem volt még dolgom. Vendégeltem.

29. Löttünk szemben velök s expediáltuk, adattam nekik ajándékot.

30. Ebéd után mentünk Vinkártra Mikó Ferencz uramhoz az gazdálómmal.

31 die. Mentünk Boesárdra, öttünk ebédet Csesztvén és volt Mikó fia lakodalma, ki vevén feleségül magának Maeskási Ferencz uram udvari vicekapitánomnak és Fejérvármegyénk egy főispánya leányát, kiket Isten áldjon meg jó házassággal.

Februarius habet dies vro. 28.

1 die. Jó reggel elindulván Boesárdról, öttünk ebédet Taten. Estvére jöttünk Fejérvárra.

2 die. Voltam nyulászni havon. Öttünk ebédet Taten, fogattunk az nap 36 nyulat, 3 rókát és 32 fogol madarat.

3 die. Jött meg Daniel János Bécsből.

7 die. Expediáltam Keresztesi uramat az adóval az portára, Körösi Istvánt kapitiháságra.¹

Martius habet dies vro. 31.

1 die. Jut be Zolyomi uram, löttünk szemben vele tanácsunk jelenlétében. Voltam nyulászni, fogattunk 3 rókát, 5 nyulat. Azon nap Kassai, Kékedi uramék által izenvén Zolyomi uramnak s feddezvén illetlen magaviseletéről, szabódott, eskütt, semmi illetlen dolgot ellenünk nem akart cselekedni, monta, hogy nem

¹ Több lap üres.

akarja az udvari kapitánságnak tisztét viselni, tanuságok lévén, hogy nem maradt el, igen annualtanak tanácsunkban, hogy bár ebben ne szolgálna, hanem hogy mégis tiszt nélkül ne legyen, jó akaratonak látni megtapasztalja tanácsunk, kézben akarjuk venni, hát gondolkodásra vött.

2 die. Reggel szemben lévén Cassai urammal, maga kezdette szolgálóját ajánlani, előbbeni állapotjában is mentvén magát az tanácsosságra elégtelen voltával, mivel arra nem is lött volna fizetése. Sokat gondolkodván, tanácskozáván, noha bizon minden szándékunk az volt, elboesássuk, de mégis továbbra gondolkodván rajta, hagyók tisztit, újabban erős reversalist adván és vevén tőle. Ezenkívül is az minemű hiteket fogadásokat tött, még bizon az pogánt is meghinnök rajta.

3 die. Reggel elmenvén az gazdálóm Bonyhára, hivattunk be Zolyomi uramot, Cassai uram, Mikó Ferencz uram és Nagy Pál gyalog kapitánunk előtt sok szép szóval, intéssel, szeretettel és parancsolattal is bő szókkal ezeket adtuk eleiben. *(Itt 3 üres levél.)*

4 die. Ment el jó reggel Zolyomi uram. Voltunk délesten ki az mezőre, fogattunk 4 nyulat.

5 die. Délest voltam ki, fogattunk 5 nyulat. Jött meg Décesei Eperjesről.

6 die. Jütt meg vacsorára az gazdállóm.

8 die. Martin. Ment el ismét Mikó Ferencz uram.

10 die. Délest voltunk ki a gazdállómmal Sospatak felett az erdőre, ölettünk 4 őzet, 2 gimet, 4 nyulat. Eodem die bocsatottuk Szentpálit Krakkóba Svarencburchoz, Arumpruster Jánost Bécsbe holmi vásárlásért, adtunk kezébe 150 aranyat, pultura pénzt fl. 20. Szentpálinak költségre fl. 80.

11 die. Jütt meg Monaki Mihál Eperjesről, Pokai Gáspár is Krakkóból, kit az lengyel király koronázatja látására küldtünk volt be.

12 die. Délest voltam hintón ki mulatni.

13 die. Jütt ide az *Havasali vajda magyar író deákja, Száva.*

14 die. Bocsatottam el ebéd után. Mentünk az gazdállómmal hálni Bervére, az gyermekek is velünk lévén, fogattunk 5 őzet.

15 die. Öttünk Sospatakon ebédet, jó idején haza jöttünk, fogattunk 2 őzet, 4 nyulat, 2 rókát.

17 die. Délest voltunk ki hintón sétálni a gazdállómmal. Ez nap inditottunk meg Jenőbe 3 falkont, tiz-tiz fontosokat, hosszúságokra hét singeseket.

18 die. Jütt meg Horvát. Kristóf Eperjesről commissariusunk levelével estve vacsorakor.

19 die. Voltunk ki a gazdállómmal délest Szent-Imre felé, fogattunk 4 nyulat, 1 rókát.

21 die. Jütt be Zolyomi uram.

22 die. Délest voltunk ki a gazdállómmal Szent-Imre felé, fogattunk 1 őzet, 4 nyulat, 1 rókát.

23 die. Hozták be szegén gróf testét ilyen ceremóniával.

24 Temettük el szegén grófot ilyen ceremóniával.

25 die. Estve jött meg az portáról Székely János nevű postánk.

28 die. Küldtem az brassói bíró kezébe portára szóló levelket, hogy ott való jó postától küldje el.

29. Ment Bethlen István uram Déva felé statuáltatni a fiát Bethlen Pétert belé. Kassai uram is haza.

30 die. Indultunk el az gazdállómmal Fejérvárról, itt hagyván gyermekeinket; öttünk ebédet Karácesonfalván, háltunk Szépmezőn, voltak velünk Kékedi Zsigmond, főhokmesterünk, főember szolgálk Szentpáli János, Toldi György, Ibráni Mihály.

31 die. Meghajtatván az szentmiklósi berket, ölettünk ki belőle egy szarvast, egy gimet, 5 őzet, 4 nyulat. Ért itt el Zolyomi uram. Öttünk ebédet Küküllővárott, ebéd után az sövényfalvi erdőben ölettünk egy gimet, 6 őzet, magam is lőttem 9 őzet, háltunk Sövényfalván, Dániel deákné házánál, emberül gazdálkodván. Jött ide Alia Sámuel, Vadász Mihály szolgálk.

Aprilis habet dies uro. 30.

1 die. Öttünk ebédet Mikefalván, háltunk Nyárádtón; fogtak az hintó mellett 1 nyulat. Jöttek ide marosszéki tiszt hiveink Toldalagi Mihály és többen, estve 8 órakor hozta Szalánczi, Keresztúri és az fővezér levelét egy Rác Markó nevű Hunyadon lakó szabados.

2 die. Jöttünk Marosvásárhelyre ebédre, fogattunk 5 nyulat, mustráltuk meg az Faragó András kapitánsága alatt való mezei katonáinkat. Tanáltuk itt Erdei István uramot.

3 die. Predikációt hallgatva, mentünk Bonyhára. Keresztelttük meg Alia Sámuel leánkáját Máriának. Voltanak ezek az urak ott: ifju Kornis Sigmond, Zolyomi Dávid, Kékedi Sigmond, Halter István, Rédei Ferencz főemberek, Toldi György, Szentpáli János, Balasi Ferencz, Kapronczai György, Vadas Mihály, Sulyok István, Müller Zsigmond, Putnoki György, Balon Péter, mind az asztalnál ülven.

4 die. Reggel megindulván, fogattunk 6 nyulat, mentünk ebédre Vásárhelyre. Ebéd után bizonyos okokra nézve, melyet ezután itt megtanálts irva, kellett Zolyomi uramot megarestáltatnunk. Bizonyoságunk Isten, az urak, kik akkor jelen voltak: Kornis uram, Erdéli uram jámbor főszolgálk, hitünk, de életünket, becsületünket s birodalmunkat s az közönséges jót kellett ebben feljebb fontolnunk.

Lőtt az arestálása délest 5 óraker. Ugyanezen nap s órában boesáttuk ki postán Jármí Ferencz nevű szolgálkat Csonakosi urammal, parancsolván, hogy eloszlassa a Zolyomi uram hadait, az kiket a mi biradalmunkból tenealtat.

5 die. Kültünk magunk hintóján Fogarasba Toldalagi Mihály Balassi Ferencz, Ibrámi Mihál hiveinktől, vice gyalog kapitánunk Balon Péter ott levén, 50 lovas mezei katonát, 50 magyar udvari kék gyalogot, 50 német gyalogot. Marosszékből is 50 lovas székel és Udvarhelyszékből is 50 lovas, 50 gyalog kísérvén Fogarasban; csak lesznek mellette Ballon Péter német magyar udvari gyaloggal, Pokai Gáspár, Monaki Mihál, Bán György, magyarországi régi jámbor szolgálkat. Ez nap mi is kiindulván az városról, háltunk Bán-don, ott levén Pécsi Zsigmond is, fogattunk ha nem többet 16 nyulat. Jütt ide Fekete János nevű magyarországi régi, igen meghitt jámbor szolgálkat.

6 die. Jöttünk ebédre egy Pakoesa nevű falucsába, fogattunk 5 őzet, ha nem többet, 20 nyulat. Jütt a havasali posta-mestere hozzánk az mezőben Kopercus Markó. Jöttünk ebéd után Szent-Péterre.

7 die. Öttünk Kamarást ebédet Kemény Jánosnál, fogattunk 2 őzet, 2 rókát, 20 nyulat. Háltunk Mócson. Jütt ide Császáz András váradi katona, levelekkel, boesáttuk el estve.

8 die. Öttünk ebédet Czegen Vas János házánál; fogattunk 6 őzet, 5 nyulat, lőttem 1 nyulat. Jütt meg Szentpáli Krakkóból. Jöttünk be az várba (*Szamosujvár*). Volt vaesorán nálunk Bethlen István uram, Kassai uram, Kornis uram.

10 die. Ment el Bethlen István uram ebéd után.

11 die. Kornis uram reggel eodem die expediáltam Bálintfi Balázst Svarcenburg uramhoz Regiomontanumba, kinek a Brandenburgi electorral is szemben kell lenni. Eodem die Sarkos udvari szolgálkat az Hetmanhoz. Adattam Bálintfi Balázsnak uti költségre tallért nro. 100, aranyat nro. 25. Sarkosnak flr 50. Jütt meg Ábrányi uram Fogarasból.

13 die. Mentek reggel mindketten, Ibráni uram is Patakra és Fekete János. Expediáltuk Daniel János Bécsbe, indult meg délest. Attanak vásárlásra uti költségével együtt tallér 140, aranyat nro 50. polturát flor 16. Délest voltunk ki az gazdállómmal, fogattunk 4 őzet, 6 nyulat. Jütt ide Serédi uram. Irtam utolsó választ és categoricum responsumot Munkács s Mád dolgában Eperjest levő commissariusunknak.

14 die. Jütt ide jó reggel Erdéli István uram és Mikó Ferencz uram.

15 die. Délest voltunk ki az gazdállómmal, fogattunk 1 őzet, 4 nyulat.

16 die. Voltunk ki az gazdállómmal Iklód felé. Öttünk ebédet, fogattunk 9 őzet, 16 nyulat, 2 rókát. Ott Kamuti Miklós, Toldi

uram vigan tarta bennünket. Eodem die jó reggel küldtem Baresai Ákost bejárónkat az portára, adattam uti költséget neki 0 dutkat, flr. 42, tallért nro. 15. item holmi vásárlásra attam száztiz osporás tallért nro 240. Az gazdállom inasa az Seniei ment el vele, ennek is költségre adván tiz egy tallért, 5 rénest. Petki Istvánt is aknák vicekapitányát ezen reggel bocsátám Máté vajdához és Abasa passához.

18 die. Jött be Kerekes Pál ebéd után, ismét vissza expediáltuk Váraddá. Magunk is jöttünk Székre hálni. Jött hozzánk az havasalyi vajda szolgálja, Pápai.

19 die. Jöttünk egy végben Kolozsra, fogattunk 9 őzet, 16 nyulat. Ment Mikó uram az mezőre el.

20 die. Ötünk ebédet Egerhegyen, fogattunk 13 őzet, 20 nyulat. Jött ide Pécsi László jámbor szolgálk esászár resolutiojával ez mostani tractában. Jöttünk Tordára, találtuk itten Cassai uramat, Gabrillás vajdát. Ez nap hozzá fogván mi is a választételhez. Jött meg Garada György Budáról vezér levelével, kit Csomaközi uram küldött volt be Debreczenből Budára.

21 die. Ebéd után bocsátottuk velle Eperjesre commissáriusinkhoz Pécsi Lászlót utolsó resolutionkkal. Érkeztek ide az leleszi papok, Bodor Benedek lévén vele. Jöttünk Enyedre egy végben vacsorára. Jött előnkbe Kornis uram Deésre. Jött ide Bodor Benedek két káptalannal, leleszivel.

22 die. Ötünk ebédet Szent-Imrén, fogattunk 15 nyulat, öltünk egy mag szarvast, magam löttem egy gimet. Jöttünk be Fehérvárra. Jött Mikó uram hozzánk Enyedre jó reggel, Kun István Szent-Imrére. Legyen az Ur Istennek szent neve áldott, mindnyájan békével és türethető állapottal jöttünk ide, gyermekeinket is úgy tanáltuk.

25 die. Április adtam meg Szent-György poharát, voltak az asztalunknál, kiknek mind ajándékokat is osztottunk, váltottam az nap provocatiót gazdálómmal.

26 die. Bocsátám el a papokat, attunk nekik 70 tallért, tiz sing gránátot. Mentünk ebédre Vinczre, ménesünk látására, ebédet ott ettünk az gazdálómmal, voltak ezek az urak ott, kik jól is láttak vala, Kornis uram, Mikó uram, Kun István gyalog kapitán, Baresai Sándor, Gyulafi Sámuel, Toldi György, Sulyok István.

28 die. Küldött flor. kezemben az ország *(hely hagyva)*.

29 die. Attuk ki propositionkat. Jött meg a portáról Szalánczi uram, kinél hüebb szolgálk Isten senkinek ne adjon ; ajándékoztam meg harmad nap tallér 150, aranyat tizest, magunk képére vertet 7, aprót 30. summa aurorum flor. 100, két szép öreg aranyos kupát.

IRODALMI SZEMLE.

Az aesthetika története.

János Béla: Az aesthetika története. I. A görögök aesthetikája. A M. Tud. Akadémiától a Gorove-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest (A magyar tud. Akademia könyvkiadó vállalata) 1899. 504 lap. Ára?

Aesthetikai s általában bölcseleti irodalmunk oly sovány, hogy a legnagyobb örömmel és elismeréssel kell fogadnunk annak bármilyen csekély termékkel való gyarapodását. Szerző munkáját a magyar tudományos akadémia még 1891-ben jutalmazta *Beöthy Zsolt* és néhai *Hunfalvy Pál* „jóakaró, elnéző birálatára“ a Gorove-díjjal. „Módosult izlésével és felfogásával“ csak tavaly „hozta összhangzásba“, mi mellett tekintetbe vette „a megnövekedett irodalmat“, alkalmazkodott „a művelt magyar olvasó-közönség igényeihez“, „magnövelte művelődés történeti háttérét“ s a könyv végére függesztette a tudományos apparátushoz tartozó „részletkérdéseket és tudományos irodalmi jegyzeteket“.

Előszavában igen vonzó modorban ismerteti a művészetet, majd a művésztörténetet s végül az aesthetikát és annak történeti rajzát. A görögöktől indul el, kik „először fordultak tiszta tudományos érdeklődéssel a világ, az istenség és az ember örök rejtélyei felé“. Majd helyes irányban fejtegeti azt a gondolatot, hogy „az aesthetikai vizsgálódás keresztülélte mindazokat a phásisokat, a melyeken a (görög) bölcseleti kutatás idők folyamán átment“, úgy, hogy „az aesthetika története a görög tudományos gondolkozás történetének egyik része“, a melynek sorsában tehát az aesthetika is osztozott. Az aesthetika történetének tárgyalásánál „nem ragaszkodik szigoruan a bölcseleti és fogalmi szempont kizárólagosságaihoz“, hanem „tért enged másnemű hozzávetéseknek s nyilatkozatoknak, sőt művelődéstörténeti adatoknak is“. Windelband módszerével egyetértőleg tehát elismeri a kor kultúrájának hatását az egyes görög bölcseleti rendszerekre, s annak a nézetének ad kifejezést, hogy „akármilyen elvont philos. rendszer a kor szellemével áll összefüggésben, a változó idők szükségleteinek akar eleget tenni, a jelen által fölvetett kérdésekre keres feleletet, hat és irányít, de viszont számtalan tényezőnek hatása alatt áll, melynek ismét reá van irányító befolyása“. Mert hát „a művészekben épen úgy nincs

örökké tartó forma és megállapodás, mint a társadalmi és politikai eszmék terén, itt is élet, mozgás, változás és átmenetel található“. Végül Tolstojjal, az aesthetika „Luther Mártonával“ szemben hangsúlyozza, hogy „az aesthetika története nem mellőzheti a műtörténeti jellemzéseket sem“.

Ez alapon aztán nemcsak az aesthetikai rendszereket ismerteti, de azt a talajt is, a melyből azok kiemelkedtek. Előadja tehát a görög aesthetikát a reflexio első ébredésétől kezdve egészen Philostratosig, — chronologiai sorrendben, lelkiismeretesen és érthetően reprodukálva főleg Socrates, Aristophanes, Platon és Aristoteles eszméit és aesthetikai fejtegetéseit. Kevésbé kritikailag, mint inkább a műveltebb laikust illető elbeszélő modorban adja az aesthetika történetét, a minek azután szerintünk is az a következménye, hogy „nem látjuk sem aesthetikai gondolkodás fejlődését, sem a nagy, alapvető aesthetikai elveket a maguk tisztaságában“.

A görögök spekulatív tudománya tudvalevőleg kosmologiai vizsgálódásokból indult ki, s csak elvétve találkoznak aesthetikai gondolat-elemekkel is. A görög művészet korszakainak különböző jellemét a múlt században Winckelmann állapította meg. A régebbi történeti vonatkozásokat itt mellőzve mindjárt Socratesre térünk át, a kinél a szép a jóval és az alkalmassal esik össze. Szerző művének egyik kiváló előnye, hogy az aesthetikát az egyes görög bölcseleknél az ő összrendszerükkel hozza szerves kapcsolatba.

Majd rátér Platon aesthetikájának beható ismertetésére. Mig Socrates csak épen hogy érintette az aesthetika követét, addig nagyhirű tanítványa Platon, „a régi görög világnak egyik legnagyobb alakja s a természetnek csodája“ költő, művész és philosophus volt egy személyben. Egyetlenegy dialogust szentelt kizárólagosan a szép fejtegetésének s ebben sem jutott pozitív eredményekhez. Nála a szép az idea, s nagyobb Hyppias cz. dialógusában máris foglalkozik a művészetek jelentőségével, a művészi teremtő erővel, s az egyes művészetekkel. Nála találjuk már a mimézist, az utánzás fogalmával, vagyis a természet (élet) és művészet egymáshoz való viszonyával, mely azóta is aktuális maradt, s őt és legnagyobb tanítványát épúgy foglalkoztatta, mint harmadfélezer évvel utóbb Taine-t és Flaubert-t. Hogy azonban az utánzás principiuma miként fejlődik ki a görög aesthetikában, nem eléggé világosan domborodik ki Jánosi művéből.

Platonra az aesthetika történetében is a görög szellemóriás, Aristoteles következik, a kiről méltán mondja, hogy „az ókorok egyik legmélyebb gondolkozója s mindenestre leguniverzálisabb (encyklopädikus irányú) tudósa. Itt remekül rajzolja szerző Platon és Aristoteles viszonyát ekképen: az egyiknél az ifjú lélek képzelme s költőisége, a tavasznak üde frissesége s költőisége, a másiknál a férfikor érett józansága s a gabonát s gyümölcsöt érlelő nyárnak száraz heve, mely különbség aztán visszahat azok ismerettani alapelvére, gondolkodásuk

irányára és módszerére, sőt aesthetikájuk elméletére is. Vegyük csak p. o. a platonai idea és az aristotelesi forma közötti alapvető és mélyreható különbséget!

Sorra ismerteti azután a szorgalmas szerző Aristoteles aesthetikai fejtegetéseit a művészetekről, az utánzásról és szabad alakításról, a művészetek jelentőségéről és felosztásáról, a drámai költészetéről, a tragédiáról s közelebbről a félelem és részvét érzetéről, a tragédia cselekvénye s jellemeiről, a komédiáról, a lyráról s a képzőművészetekről. Hiányzik azonban Aristoteles dramaturgiájának beható ismertetése, holott annak nemcsak történeti, de eminens aesthetikai értéke és jelentősége van az újkori dramaturgiára. Bő és részletes kivonatokkal illusztrálja Aristoteles műveiből a szerző a maga aesthetikai-történeti fejtegetéseit, s így csakugyan műve valóságos kalauz az olvasó aesthetikai tanulmányútján. Itt-ott azonban szerintünk is művében széjjelszakadoznak a fő-principiumok s zavarossá teszik az egésznek a képét és megértését.

Aristotelesre az epigonok kora, a római ekklekticismus, Plotinos, Pseudo-Longinos és Philostratos következik. Így Plotinosnál a szép „az istenség emanációja“, a kiről egyik ismertetője méltán mondotta, hogy „seine Ethik krankt an der Aesthetik, und seine Aesthetik an der Ethik“.

Egy igen talpraesett befejezésben összefoglalja fejtegetéseinek eredményét. A görög aesthetika története azt igazolja, hogy a görög reflexió fiatalsága napjaitól le az erőtelen öregkor idejéig „sok jeles elme fejtegette a szépnnek s a művészeteknek elméletét, de hozzáteszi, hogy „az ide tartozó vizsgálódásnak aránylagos bősége mellett sem jutott el az ókor az aesthetikának, mint önálló rendszeres tudománynak kikerekítéséhez“. Csupa disjecta membrákkal van dolgunk a görög aesthetika történetében. Így p. o. egy Platon és Plotinos a széppel foglalkoznak, de elhanyagolják a művészeteket, vagy Aristoteles egyenesen ezeket veszi ugyan észbe, de a szépre csak alkalmilag tér ki. Aztán az is köztudomású, hogy a görög philosophiában „az aesthetika és ethika köre soha sem válik el egymástól élesen. Az is nagy hibája a görög aesthetikának, hogy „a művészetet utánzásnak“ tekintette, s csak később halljuk azt a követelést is hangoztatni, „hogy a művész ne a valóság tárgyait, de az eszményt tartsa szeméi előtt“. A művészi alkotás lélektana tehát még hiányos, s csakis korszakunk végén érzi Philostratos a képzeletnek, mint lángelmének hatalmas teremtő erejét. Abban azonban teljesen igaza van a szorgalmas szerzőnek, hogy „a klasszikus irodalom és tudomány újból hatalommá vált... s most életre kel az ókori aesthetika is. Késő korok emberei tanulmányozzák, magukévá teszik, követik az útásításokat a gyakorlatban, kiindulás pontúl veszik az elért eredményeket a fejledező elméletben, s az újkor aesthetikája, mely majdan új útra tér, kezdetben oda simúl, oda fűződik az antik gondolkozás hagyományaihoz“.

Művének kétségtelenül egyik legmaradandóbb része a végén található alapos, megbízható és bőséges „jegyzetek“. Szerző az aesthetika történetében s különösen az ókoriban teljes irodalmi jartassággal bír. Pár szóval jellemzi is az i. v. irodalmi jelenségeket. Az azonban bántó, ha ilyen komoly és előkelő munkában Zeller görög bölcsellettörténeti nagy művét a 2. kiadásban találjuk idézve. Gondos tárgyalásra mutat az is, hogy a részletirodalom felsorolásánál, p. o. Platonnál érinti a művek chronológiáját s azok hitelességét, vagy ha kimerítő rajzát adja Aristoteles költészettana s főleg a katharsis fogalmával foglalkozó gazdag monographiális irodalomnak.

Részünkről tehát határozottan nyereségnek tartjuk Jánosi művét szegényes magyar philos. irodalmunkban s méltán sorozzuk azt Sebestyennek e folyóirat hasábjain is bemutatott „A görög gondolkodás kezdetei“ cz. műve mellé. A miért is nem tartunk azzal a lepakoló kritikájával, mely Jánosi művéről csak annyit tud és akar mondani, hogy abból úgy meg lehet ismerni a görög aesthetikát, mint Baedekerből Olaszországot“.

Dr. Szilávik Mátyás.

A renaissance története.

Die Renaissance in Florenz und Rom. Acht Vorträge von *Karl Brandl*. Leipzig, 1900. Druck und Verlag von B. G. Teubner. S. 258 Mk. 5.

Három korszak az különösen Európa műveltségtörténetében, mely az emberi szellem öntudatra ébredésének, ifjúi erőben való fölpezsdülésének és hatalmas előhaladásának ragyogó képét tárja elénk, s a melyre éppen azért soha nem szünő érdeklődéssel fog tekinteni az utókor: a görögkor, a renaissance és a felvilágosodás százada. Reám — s azt hiszem, a szellemi mozgalmak, a szellemi fejlődés minden tanulmányozójára — e korok szellemi törekvései, szellemi alkotásai s nagy szellemi hőroszai ellenállhatatlan vonzó-erőt gyakorolnak; Perikles és Sokrates, Sophokles és Thukydides koráról éppúgy nem győzők eleget olvasni, mint Petrarca és Giotto, Lorenzo il Magnifico és Rafael koráról, valamint Voltaire, Rausseau és az Encyclopaedia harcairól. Minden munka, akár az egész korszak történetéről, akár valamelyik szellemi megnyilatkozásának (bölcsészet, művészet, nevelés stb.) történetéről, akár valamelyik kiválóbb egyéniségéről szól, egy-egy újabb sugárral világosítja meg előttem az illető kort s újra fölkelte iránta a tiszteletet, csodálatot, mint a hogy szent áhitattal, csodálat-tal tekinthetünk vissza honalapító, honfentartó nagy hőseinkre!

E három kor közül, szinte azt lehet mondani, a középső, a renaissance-kor esik tőlünk a legtávolabb. A görög-kort az iskola jóval közelebb hozza hozzánk, mint ezt; a felvilágosodás százada pedig oly szorosan összefügg lehangyatló századunkkal, hogy hatását sok tekintetben még ma is érezzük, — ezért a renaissance-kor a legnagyobb

mértékben rászorúl az ismertetésekre. E szempontból; az olasz renaissanc e megismertetésének terén, jó szolgálatot tehet Brandi főtécímzett műve, mely a folyó év elején jelent meg.

A könyv már külsejével a tárgyalt korra akar emlékeztetni: régies papiroson, régies alakban van kiállítva; címlapján, a fejezetek elején és végén a lapok tetején mindenütt czírádák, arabeszkok láthatók, a kikezdések élén nagy, virágos kezdőbetűk fogadnak. Tartalma tulajdonképen csak *Firenze és Róma* renaissance-kori történetére és állapotára vonatkozik, mert csak e két város története mutat e korban egységes képet, aztán meg az irodalom és művészet minden nagy alkotása Firenzéből indul ki és Rómában éri el tökéletességét, -- de e két főpont körül csoportosítva futólag az olasz renaissance többi székhelyeit (Mantua, Ferrara, Velence, Nápoly) is ismerteti vagy az idői vagy a tárgyi kapcsolat szerint.

A mű, mint címéből látjuk, nem szakmunka, nem új vizsgálatok eredményét nyújtja, hanem népszerű történeti ismertetés; ezéja az olasz renaissance vezető alakjait történeti sorrendben bemutatni, uralkodó eszméit jellemezni azon adatok alapján, melyeket az eddigi idevágó irodalom napszínre hozott és megállapított. Kiindúl Dantétól, bemutatja Firenze társadalmi életét, politikáját, ismerteti a humanismus kezdeteit, Petrarcat és Boccacciot, részletesen tárgyalja a XIV. és XV. század művészeti törekvéseit, a Mediciek korát és Savonarola fölléptével fejeződik be. A második rész középpontjában a klasszikai művészet: Rafael és Michel Angelo áll, háttérét a pápai udvar élete, politikája tudományos és művészeti törekvései képezik. Firenzével 4, Rómával 3 felolvasás foglalkozik, a 8-ik felolvasás *A renaissance vége* cím alatt az olasz művelődés és a renaissance lehanyaglását adja elő Firenze önállóságának elvesztéig (1530) és Róma feldulatásáig (1527) s a Péter-templom építéséig.

Az olasz renaissance történetírói az új szellem ébredését először rendszerint Petrarcanál constatálják; Brandi már Dantét is a renaissance előfutárai közé számítja, mert szenvedélyes heve már modern lelket tükröz, s benne visszatér az ó-kor életérzése; az ó-kor nagy alakjai a *Divina Comédia*-ban már előkelő helyet foglalnak el, habár éppen maga e remek költemény a középkori keresztyén világnézetnek a maga nemében egyedül álló, mélységes és felséges dicsőítése. Dante mellett szép irodalomtörténeti arcképeket kapunk Petrarcaról, Boccaccióról, Machiavelliről, Guicciardiniről; művészettörténetieket: Brunellescoról, Donatelloról, Masaccióról, Lionardo da Vinciről, Rafaelról, Michel Angeloról; egyháztörténetieket: Assisi szent Ferenczről, Savonarolaról. De e mellett a politikai és történeti szájakat és összefüggéseket is mindenütt finoman megrajzolja szerzőnk; sorban megismerkedünk a nagyobb itáliai városok, meg az avignoni és római pápák, meg a fejedelmi családok terveivel, törekvéseivel, külső belső

harczaival. Látjuk, hogy a politikai és társadalmi mozgalmak a tudományos és művészeti törekvések mint függenek össze egymással, mint segítik elő egymást!

A mű elejétől végig érdekes; sehol se időzik sokáig, de viszont mindent megérint, mindent bemutat, a mi e korra vonatkozik. Előadása könnyed, eleven, világos; hallgatóival és olvasóival, mit sem láttat abból a fáradságos utánjárásból, mibe a szerzőnek a renaissance rengeteg irodalmának áttanulmányozása került; — annak, a ki az egyes részleteket bővebben akarja tanulmányozni, hátul 17 lapon, közli a feldolgozott irodalmat, legvégül pedig a tárgyalt műtörténeti alkotáások jegyzékét.

Ha végigolvastuk e művet, az írónak e szép kor végzetes letűnte fölött érzett elégikus hangulata rajtunk is erőt vesz; látva fényét, érezve melegét, sajnáljuk homályba borultát! De megvigasztal az a gondolat, hogy nem enyészett el egészen. „Ma a humanisták művei a könyvtárakban porladoznak; a költemények és vigjátékok, melyek a leonini társaság fülét elragadták, ma már csak keveseket gyönyörködtetnek; a paloták és mezei lakok összeomlottak, vagy átépítetve lakályosságukat elvesztették. A történetíró csak végtelen sok apró töredékből tudja a kor képét összeállítani s így is hiányzik belőle a hűség vagy az élet. Az arany idő eltűnt mindazzal együtt, a mit magasztalt és szeretett. Csak egy halhatatlan hagyománya maradt ránk: szellemének képmása a *művészetben*. Rafaelnek és társainak festményeiben ama gazdag emberiségnek legjava él az utókor számára.“

Rácz Lajos.

A cividalei történeti congressus felolvasásai.

Atti e memorie del congresso storico tenuto in Cividale nei giorni 3, 4, 5 settembre 1893. Cividale, Tipografia Giovanni Fulvio, 1900. 8° 207. 1

Olaszhon Udine tartományának Cividale del Friuli nevű városa 1899. szept. 3—5-ik napjain a művelt világ történettudósainak s történelemkedvelőinek részvételével, fényes történelmi kongresszuson ünnepelte tizenegyszázados évfordulóját annak, hogy e város, az ókori Forum Julii, szülötte, a Pannonia földéről új haza alapítására Italiába vándorolt langobárdok nagynevű történetírója, Paulus Diaconus, Warnefried fia, a monte cassinói benzés kolostor falai közt meghalt. Paulus ránk magyarokra nézve is több az egyszerű idegen krónikásnál, hazánk avarkorbéli történetére vonatkozó adatai¹ nélkül sokkal homályosabb

¹ A „Historia Langobardorum“ hazánk történetére vonatkozó részei az I. könyv 19—27. fejezet, II. 7. és 10. IV. 4., 11., 20., 24., 37. V. 2., 19—22. VI. 58. A „Langobárdok történetét“ magyar fordításban most készül kiadni dr. Gombos F. Albin, brassói főreáliskolai tanár.

képünk volna e korszaknak, azokkal sem valami világos történetéről s így a „Langobárdok történetét“ méltán sorolhatjuk hazánk történelmének kútforrásai közé.

A fenti munka a cividalei történelmi kongresszus négy ülésének leírását s azokon felolvasott nyolcz értekezést tartalmazza. *Nino Tamassia* sienai egyetemi tanárnak a langobárdok világtörténeti jelentőségét fejtegető terjedelmes bevezető beszéde után *F. Brandileone* parmai egyetemi tanár értekezik „a 796-ik évi friuli zsinat némely canonjáról“, *V. Capetti* terjedelmes latin értekezésben Paulus költészetét ismerteti, *C. Cipolla* gróf torinoi egyetemi tanár Paulusnak az aquilejai szakalás elbeszélésénél használt egyházi forrásait kutatja, *L. M. Hartmann* „Italia s a nyugati császárság Paulus Diaconus koráig“ című értekezésében foglalja össze a középkor első felének Itáliában lejátszott eseményeit. *T. Hodgkin* oxfordi egyetemi tanár a langobárdok s angol-szászok néprajzi összefüggésével foglalkozik, a hatodik értekezés *dr. Márki Sándor*, az Erdélyi Múzeum 1899-ik folyamában (s külön is) megjelent „A langobárdok hazánkban“ cz értekezésének utolsó fejezetét adja, *dr. Cs. Papp József* fordításában. A hetedik s nyolczadik értekezés, az előbbi *dr. F. Musoni*, az utóbbi *J. Baudouin* de Courtenay tollából, Paulus egyes fejezetei alapján a friuli szlávokkal foglalkozik. Az utóbbi bizonyítja (200 l), hogy a Magyarországon is „Szlavonia s szlovák“ alakban használatos „szláv“ elnevezés elvonás útján a szláv neveknél dívó slav, nőnemű slava (pl. Boguslav, Predzlava) végződésből keletkezett, s úgy lett a rómaiknál az eredetileg ethnikus elnevezésből foglalkozást (sclavus=rabszolga) jelölő név, mint a hogy szerinte a Wengier (=magyar) nemzetnév a lengyeleknél házalót, kepezet jelent s a friuli szlávok is Voger (=magyar) alatt Magyarhonban kalmárkodó kereskedőt értenek.

A felsorolt értekezések, bár különböző kérdésekkel foglalkoznak, ugyanazon középpont, Paulus személye körül csoportosúlnak s ugyanazon szerves összefüggésnek tagjai.

Rácz Miklós.

Az izr. magyar irodalmi társulat Évkönyve.

Évkönyv. Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat. Szerkeszti *Bánóczy József*. Budapest. 1900.

A czímben nevezett, 1894-ben alapított társulat hat más kiadványa mellett már hatodik évkönyvét bocsátja közre. Mint elődei, úgy az idei évkönyv is kitűnik tartalmának változatos gazdagságával és külső alakjának tetszetőséggel. De a mi még fontosabb, az egész tiszta magyar hazafias szellem hatja át. Külsőleg is mutatja ezt már az a körülmény, hogy tudományos czikkei között számos tisztán magyar vonatkozásút találunk. Így irodalomtörténetünknek a legdicsebbek közül való 3 alakja, Petőfi, Tompa és Apáczai is egy-egy meleg érzéstől át-

hatott tanulmányoknak szolgál tárgyúl. *Havas* Adolf, a jeles Petőfi-ismerő, a költő halálának félszázados évfordulója alkalmából lendületes hangon irt cikkében, mely az évkönyvet megnyitja, méltán ünnepli Petőfit, a demokratikus eszmék szószólóját s az elnyomott osztályok védőjét, a ki épen e miatt a zsidók iránt is félreismerhetetlenül kifejezte rokonszenvét. Dr. *Eisler* Mátyásnak az egész sorozatot befejező cikke Apáczai Cseri Jánost, nemzeti irodalmunk e sokoldalú, fényes alakját, a ki felé újabban mindinkább több megérdemelt figyelem fordúl, egészen új oldalról mutatja be, mint a héber és a rokon keleti nyelvek alapos ismerőjét és azok tanulmányozásának lelkes ajánlóját. Kortörténeti keretével együtt ez a cikk adalékul szolgál a keleti tanulmányok hazánkban való művelésének még megírandó történetéhez. Dr. *Heller* Bernát érdekesen mutat rá arra a hatásra, melylyel a rabbinikus felfogás, ha nem is közvetlenül, Tómpára volt s ez irányban kutatja a „Jézus és a nép“ című legendája forrását. Dr. *Krausz* Sámuel egy tudós cikkben annak az eredetileg héber nyelvű kéziratnak a nyomát kutatja, melynek csak címét ismerjük ugyan és tartalmából annyit, hogy a tizenkét éves Jézus egy eschatologiai tárgyú beszélgetését közli, melyet zsidó törvénytudókkal folytatott, de reánk azért mégis különös érdekléssel bir, mivel azt halljuk, hogy ama kéziratnak görög fordítása a „budai könyvtár“ból került ki, melyet 1686-ban prédáltak el. Nem lehetetlen azonban, hogy a kézirat eredetileg Mátyás király világhírű könyvtárából való volt, melyről egyébként azt is tudjuk, hogy héber könyveket (kéziratokat) is foglalt magában. *Hazai* Hugó számos szombatos éneket közöl, melyek még sehol sem jelentek meg nyomtatásban és joggal utal arra, mennyi magyar nyelvűnek rejlik ez énekekben, melyek a biblia- és imakönyvfordítók figyelmére nagyon is érdemesek. Dr. *Büchler* Sándor és Dr. *Pollák* Miksa a magyar zsidóság XVIII. századi történetét egészítik ki egy-egy nevezetes közléssel. Amaz az akkor még jog nélküli zsidóknak az 1790-iki országgyűléshez intézett folyamodványát ismerteti, melyben részletesen elmondják mindazon kívánalmukat, „minek megkövetelésére a szentséges természet és népjog jogot adnak“, s melynek eredménye volt az 1790/1-iki országgyűlésnek a zsidókra kedvező, De Judaeis című, 38. törvénycikke. Az utóbbi az Esterházy hercegek védelmi levelét közli, mely a XVII. század végétől fogva a nagymartoni zsidók jogi helyzetét biztosította, és e közlést több más oly adattal egészíti ki, melyek a nevezett hitközség beléletére vetnek világosságot.

A többi tudományos cikk közül, melyek részint kor- és műveltségtörténetiek, részint a vallásbölcészlet és a bibliai tudomány körébe tartoznak, csak egyet említek meg, mely szerzője nevénél fogva nem kevésbé, mint tárgyának rendkívüli érdekessége és aktualitása miatt a méltatást szükségessé teszi. Dr. *Bacher* Vilmos, a modern zsidó tudomány egyik leghivatottabb és legtermékenyebb művelője az,

a ki az ó-szövegség egyik apokryphjének, a 200 évvel Kr. e. keletkezett Szirach könyvének nemrég felfedezett héber eredetijéről értekezik a nála megszokott világos exakt modorban. Már az évkönyv egyik elődjében elmondta, mint hozta Angliába egy tudós asszony, Mrs. Sewes a XI. század óta nyomavesztett héber Szirach-könyvnek egy lapját, melyhez nem sokára más töredékek is járultak, úgy, hogy az eddig egyedül ismert görög és szír fordítás mellett birjuk immár az eredeti szövegnek több mint felét. Azonban, miután az egész tudós világ a leletet valódinak ismerte el és kellően méltatta ezt a rendkívüli irodalmi eseményt, most egy angol tudós azt akarja bizonyítani, hogy a vélt eredeti nem más, mint egy persa zsidónak a görög és szír versio alapján a XI. században készített fordítása. Egy francia tanár pedig azzal áll elő, hogy a héber Szirach egy arabsul beszélő középkori zsidónak a műve, a ki azt a szír fordítás alapján dolgozta ki. Ezen a héber Szirachot veszélyeztető feltevésekkel szemben Bacher itt ugyan nem bizonyítja, de állítja, — s az ő tudományos lelkiismeretében megbizhatunk — hogy a lelet valódiságában nincs okunk kételkedni s nem kell e ritka becsű nyelvemlékről lemondanunk, mely új világosságot van hivatva deríteni, nemcsak magára Szirach könyvére, de az egész bibliai tudományra is némely ágára.

Mindezen többé-kevésbé értékes tudományos czikkeken kívül találunk még egy sor szép költeményt több ismert fiatal poéta tollából. A szépirodalmi részben olvasunk még egy rosszúl választott tárgyról elevenen megírt, de visszataszító rajzot. Külön kiemelendő *Agai* közlése: „Régi naplók“, melyben a „magyar tárcza atyja“ dús színekkel vonzó és kulturtörténeti értékű képet fest arról a zsidóról, a ki idegenből szakadva magyar földre, itt ízig-tővig magyarrá lesz.

Társulati közlemények zárják be az évkönyvet, melynek összeállítására rávall *Bánóczy* József avatott kezére. *Alfa.*

Folyóiratok szemléje.

Századok. XXXIV. évf. (1900 márcz.—szept.) 3—7. füzetének nagyobb közleményei: gr. *Teleki Gézától*, elnöki megnyitó beszéd, elmondta a M. Tört. Társ. f. évi r. közgyűlésén. *Szádeczky* Lajostól, A székely határőrség szervezése és a mádэфalvi veszedelem (I. és II. befejező közlemény). *Bleyer* Jakabtól, Adalék Zrinyi Miklós és udvara jellemzéséhez és Zrinyi-Újvár történetéhez. *Pór* Antaltól, Nagy Lajos király szövetségzése IV. Károly császár ellen 1362-ben. (I. és II. befejező közl.) *Angyal* Dávidtól, Erdély politikai érintkezése Angliával. (I—III. közl.) *Weber* Samutól, Ötödik municipium a Szepességben. *Németh* Lajostól, A márczfalvi prépostság. *Thaly* Kálmántól, Gr. Rákóczi Erzsébet mint költő. *Zsatkovics* Kálmántól, A Koriaticovicsok. *Thallóczy* Lajostól, Nagy Lajos és a bulgár bánság. *Mohl* Adolftól, Adatok Nádasdy Ferencz országbíró életéhez. A „történeti irodalom“ rovatban könyvismertetések, a „tárca“ rovatban pedig kisebb közleményeken kívül vegyes közlések, folyóiratok ismertetése, szláv történeti szemle, hazai hírlapok repertoriuma zárja be a füzeteket.

Történelmi Tár. Új folyam, I. 1—3. füzetének nagyobb közleményei: Római emlékek a magyar egyház XV. századi történetéről, közli *Beke* Antal. Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624—1630. (1—2. közlemény). k. Dr. *Merényi* Lajos. A magyar kamara számadásai 1583., 1584. és 1600. évekről. (A M. Tud. Akad. Tört. Bizottságának másolat-gyűjteményéből.) A XVII-ik századi házassági pörök, k. *Révész* Kálmán. A báró Perényi család levéltárából, k. Dr. *Komáromy* András. Adatok a székelyek történetéhez, k. Dr. *Balló* István. Kemény János és Lónyai Anna levelezése 1656—1662, k. *Tóth* Ernő. Tüzes Gábor emlékirata Magyarország kormányzásáról. (A M. Tud. Akad. Tört. Bizottságának másolat-gyűjteményéből.) Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680—1701), k. *Thaly* Kálmán A Csicseri család levéltára. Első közlemény, k. Dr. *Kárffy* Ödön. A szabad hajdukra vonatkozó levelek és okiratok, k. Dr. *Komáromy* András.

Egyetemes Philologiai Közlöny XXIV. (1900.) 3—8. füzet nagyobb közleményeinek tartalma: *Miscellanea etymologica*, *Pruzsinszky* Jánostól. A »Zalán futása« és a »Székelyek Erdélyben« *Kiss* Ernőtől. S. Gregorii Nasien-seni codicis Medico-Laurentiani celeberrimi collatio (IV.), *Vári* Rezsőtől. Csonkoni és Tiedge, *Teveli* (Maurer) Mihálytól. Ezekiel iratai, *Krausz* Sámueltól. *Adversaria critica ad Taciti Agricolam*, *Annales*, *Historias*, (1—2. közl.), *Némethy* Gézától. A *Gesta Romanorum* gyulaféhevári kézirata, *Katona* Lajostól.

Demantius Kristóf »Magyar tábori dob«-ja, *Bleyer* Jakabtól. Római consuli családok, *Geréb* Józseftől. Eucheria latin nőköltő verséhez, *Latkóczy* Mihálytól. Homeros költői leírásai, ifj. *Reményi* Edégtől. Vigjátékok a nyelvújításról (1—2. közl.), *Balassa* Józseftől. Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez. *Fináczy* Ernőtől. Az erdélyi százok nyelvészeti munkásságának leújabb termékei, *Melich* Jánostól. Középkori német orvosi könyv a Nemzeti Múzeum könyvtárában, *Felsmann* Józseftől. Az ókori Lexikonról, *Pecz* Vilmostól. Wieland hazánkban, *Heinrich* Cusztávtól. Az infinitivus historicus magyarázatához, *Bodiss* Jusztintól. Buda visszafoglalása. (La Buda liberata), *Honti* Rezsőtől. Eucheria latin nőköltő verséhez, *Vári* Rezsőtől. A verbum infinitum az ó-persában morphologiai és syntaktikai szempontból, *Schmidt* Józseftől.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1900 (X) évfolyam 2—3-ik füzetének tartalma: Arany ballada forrásai (II. és III. befejező közl.), dr. *Zlinszky* Aladártól. Temesvári Pelbárt Stellariuma és a „Scala coeli“, *Katona* Lajostól. Fessler hatása Kisfaludi Károlyra (II. és befej. közl.), dr. *Viszota* Gyulától. Gessner Salamon hazánkban (I. közl.), *Fürst* Aladártól. Bajza esztétikai dolgozatai *Pfeifer* Jánostól. — Adattári közlemények: Adatok Balassa Bálintról, (I—II. közl.) dr. *Illés* Jánostól. Kisfaludi S., Döbrentei és Kazinczy levelezése Pápai Sámuellel, *Latkóczy* Mihálytól. Színészettörténeti adatok (II. és befej. közl.), dr. *Ferenczi* Zoltántól. Kalászat a pannonhalmi kéziratából (II. és befej. közl.), dr. *Récsey* Viktortól. Berzsenyi Dániel munkáiról, Sz. K.-tól. Obernyik levele Kölcsei haláláról, *Zsák* J. Adolftól. Kazinczy levele György Józsefhez, *György* Lajostól. Joannes Pannonius éneke *Hegedűs* Istvántól. Bessenyei György levelei, *Zsák* J. Adolftól. B. Kemény levelei Wesselényi Miklóshoz *Ferenczi* Zoltántól: Döbrentei Gábor végrendelete. Döbrentei Gábor levelezéséből, *Rexa* Dezsőtől. Ismertetések, bírálatok és irodalomtörténeti repertorium zárják be a füzeteket.

Akadémiai Értesítő. 1900 évi jan.—szept (121—129.) füzeteinek tartalma

121. A M. Tudományos Akadémia belső tagjai 1900 jan. 1-én. A magyar szófajtés története a legrégibb időkől Hunfalvi Pál fölléptéig, *Halász* Ignácztól. Kazinczy Ferenc levelezésének IX. kötete. Záh Felician bünpöre, *Marczali* Henrikttől.

122. Az aranybulla keletkezése és első sorsa *Karácsonyi* Jánostól. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevény szavai, *Melich* Jánostól. Újabb adatok Dacia hadszervezetéhez, *Téglás* Gábortól.

123. A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helyei és kora, *Asbóth* Oszkártól. Nekrológ Sayous Eduárd E. tagról, *Kont* Ignácztól.

124. Jelentés az 1899. évi gróf Teleki-féle pályázatról, *Vadnay* Károlytól. Jelentés az 1898/99. évi gróf Karácsonyi-pályázatról *Beyer* Józseftől. Jelentés az 1899 évi Farkas—Raskó pályázatról, *Riedl* Frigyesztől.

A 125. füzet a M. Tud. Akadémia jelentését tartalmazza az 1899. év munkásságáról.

126. Elnöki megnyitó, *b. Eötvös* Loránd akad. elnöktől. Jelentés a M. Tud. Akadémia 1899 évi munkásságáról, *Szili* Kálmán főtitkártól. Miként tartotta fenn Magyarország a középkorban alkotmányos szabadságát? *Gr. Andrássy* Gyulától. A magyar irodalom a mohácsi csatában, *Beöthy* Zsolttól. A M. Tud. Akad. jegyzőkönyvei és jutalomtételei.

127. A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei, *Békefi* Remigtől. A magyarországi denevérek irodalma és névjegyzéke *Méhely* Lajos-tól. Bajza összegyűjtött munkáinak új kiadásáról, *Badics* Ferencztől.

128. III. Béla oklevelei, *Fejérpataki* Lászlótól. Az értékelmélet feladata és alapproblémája *Böhm* Károlytól. A „Waltharius“ forrása, *Heinrich* Gusztávtól.

129. Az 6-kori lexikonról, *Pecz* Vilmostól. A nagylaki uradalom története, *Borovszky* Samutól. Aischylos „Perzsák“ cz. drámájáról, *Hegedűs* Istvántól.

Magyar könyvszemle. VIII. köt. új folyam 1—2. füzetének nagyobb közleményei: Balassa Bálint komédiája (egy hasonmással) *Erdélyi* Páltól. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, 4-ik és 5-ik közl. (egy melléklettel és a szöveg közt nyolcz hasonmással) *Varjú* Elemértől. Magyar vonatkozású német újságlapok a M. Nemzeti Múzeum birtokában 160)—1711-ig (1—2. közl.) Dr. *Bleyer* Jakabtól. A M. Nemzeti Múzeum könyvtára az 1899. évben.

A „magyar könyvesház“ rovatban újabb adatokat közölnek Szabó Károly és Hellebrant Árpád Régi Magyar Könyvtárhoz: *Schönherr* Gyula, A legkisebb hazai régi nyomtatvány czímen; *Kluch* János, Idegen nyelvű külföldi nyomtatványok hazai szerzőktől a bécsi udvari könyvtárban cz.; *Ferenczi* Zoltán, Erdélyi országgyűlési törvénycikk az Erdélyi Múzeum könyvtárában czímen. Tárca, szakirodalom, vegyes közlemények stb. zárják be a füzeteket. A 2-ik füzethez pedig mellékletképen csatolva van: A hazai hírlapirodalom I. A magyar hírlapirodalom (összesen 808 hírlap és folyóirat czíme) Id. *Szinyey* Józseftől. II. A hazai nem magyar nyelvű hírlapirodalom (összesen 242 lap czíme) *Kereszty* Istvántól.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle VII. (1900.) évf. 2—7. füzet értekezései: Szeged mezőgazdasági története. (I. Földművelés és állattenyésztés II. Szőlőművelés és gyümölcsészet), *Reizner* Jánostól. A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. I. közlemény: 1. A Duna régi folyása és szabályozása; két tervrajzzal, 2. Hajózás és hajóépítés, 3. A bécsi „Larnpechramt“ hajói a Dunán; II. közlemény: 4. A bécsi legfőbb hajózási hivatal a XVI. században, 5. A bécsi legfőbb hajózási hivatal és a dunai kenyérsütő flotta a XVII. században, 6. Keleti kereskedelem a Dunán; III. közlemény: 7. A keleti kompánia hajói és kereskedése, 8. Árúvizsgálat és áruforgalom a Dunán; IV. közlemény: 9. Gabna, liszt és borszállítás a Dunán; V. közlemény: 10. Az osztrák főtt sók és a só-hajók, 11. Személyszállító hajók a Dunán, Dr. *Takács* Sándortól. A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében, Dr. *Illésy* Jánostól. Számos adat közlemény után „vegyesek“ rovat közleményei egészítik ki az egyes füzeteket.

A királyi könyvek székely oklevelei.

(VIII-ik közlemény.)

- Huszár** András (Csókfalva) gy. B. G. Gyulafejérvár, 1608. június 10. V. 72.
- András, lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1652. márczius 13. XXV. 596.
- János és fiai Antal, Dániel, György, Péter, (Ürmös) nem. B. Zs. Gyulafejérvár, 1584. szeptember 20. I. 273.
- János (Tekerőpatak) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Mátyásnak (Brenhida) Fiafalvát inser. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1635. augusztus 31. XVIII. 66. Fiafalván; kuriával, Kereszturfalván házzal; Boldogasszonyfalván, Bethfalván, Csekefalván az ifj. Székely Mózesnek hűtlensége által elvesztett részjóságait és Székely-Udvarhelyen egy házat ad II. R. Gy. Torda, 1649. május 8. XXII. 88.
- Mihály (Kövend) nem. B. G. Kolozsvár, 1609. február 16. 73.
- Tamás (Csik-Szent-Márton) gy. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. augusztus 4. Km. c. 1591. 299.
- Ijtű** Jánosnak (Mihályfi) Baróton egy részjóságot ad. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. február 10. Km. c. 1591. 146.
- Igyártó** Balázs és Gergely (Csik-Szent-Tamás) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Ikei** Demeter (Vargyas) nem. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1651. február 18. XXV. 374.
- Ilyés** András (Baróth) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
- Antal (Malomfalva) lóf. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. február 26. Km. c. 1591. 172.
- Bálint (Pálfalva) lóf. Bn. G. Gyulafejérvár, 1614. július 7. VII. 279.
- Ferencz (Zabola) lóf. B. G. Kolozsvár, 1609. október 12. VI. 379.
- Gergely (Homoród-Almás) lóf. B. Zs. Torda, 1589. április 22. II. 432.
- György (Csik-Szent-Imre) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Mihály (Sóvárad) gy. B. G. Gyulafejérvár, 1608. június 10. V. 72.
- v. Literáti György (Baczka-Madaras) lóf. II. R. Gy. Szamos-Ujvár, 1651. december 7. XXV. 531.
- Ilyésy** Bálintnak, Jánosnak és Máténak u. f. a. Sófalván, kuriával és Pálfalván levő birtokaikra. B. Zs. Gyulafejérvár, 1588. január 23. I. 274.
- Imecs** Mihálynak (Nyujtod) u. f. a. Nyujtodon, kuriával, Szászfalun, Osdolán, Baksafalván, Almáson, Lemhényen levő részjóságaira. B. Zs. Gyulafejérvár, 1554. április 30. I. 202; u. f. a. három jobbágytelekre Seps-Matornosban. B. Zs. Gyulafejérvár, 1588. augusztus 6. II. 52.
- Imre** Bálint (Ákosfalva) lóf. II. R. Gy. Kolozsvár, 1654. február 26. XXVI. 480.
- János (Csomafalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- János (Martonos) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 618.
- Lőrincz (Göröczfalva) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Péter (Fele) lóf. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Imreh** András (Gyergyó-Szent-Miklós) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Péter, lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 29. XXVI. 580.
- István (Káposztás-Szent-Miklós) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- Péter, lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- István és Péter (Bothfalva) nem. Br. K. Gyulafejérvár, 1630. január 29. XVI. 42.
- János (Csik-Csekefalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- János (Farkaslaka) lóf. II. R. Gy.

- A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 620.
- Pál (Csik-Kozmás) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Incze** András (Ménaság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Balázs (Csomafalva) lóf. Bn. G. Gyulafejérvár, 1626. július 10. XII. 9.
- Balázs (Martonos) nem. A M. Gyulafejérvár, 1678. október 17. XXVIII. 83.
- Benedek és István (Kilyén) lóf. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1631. július 10. XVI. 197.
- György és testvérei, István és Mihály (Szemerja) nem. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1635. július 19. XVIII. 52.
- István (Maksa) lóf. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1617. december 19. XXIII. 30.
- István és János (Náznánfalva) lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1649. február 1. XXIV. 57.
- Máté (Harasztkerék) lóf. Br. K. 1630. XVI. 142.
- Máté és fia Dávid (Közép-Ajta) lóf. II. R. Gy. Beszterce, 1649. november 12. XXIV. 210.
- Ipaczi** István (Szemerja) lóf. II. R. Gy. Segesvár, 1650. január 15. XXV. 209.
- Ispán** Tamás (Sófalva) nem. B. K. Gyulafejérvár, 1581. márczius 9. I. 34.
- István** Bálint és Mátyás lóf. R. Zs. Marosvásárhely, 1607. márczius 28. IV. 14.
- Benedek (Tekerőpatak) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Ferencz (Kászon-Ujfalu) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. június 12. IV. 52.
- János (Amádéfalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- János (Sepsi-Szentkirály) lóf. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. január 21. Km. c. 1591. 128.
- János (Csik-Szent György v. Bankfalva) lóf. II. R. Gy. Kolozsvár, 1655. márczius 5. XXVI. 488.
- János (Ménaság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Márton (Hatolyka) lóf. R. Zs. Gyulafejérvár, 1589. április 20. II. 422.
- Máté lóf. Bn. G. Gyulafejérvár, 1620. december 20. X. 210.
- Máté (Kászon-Felfalu) gy. Bn. G. Gyulafejérvár, 1626. június 10. XIII. 37.
- Péter (Vacsarcsi) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Istvánházi** Mihálynak u. f. a. Szent-Királyon négy jobbágytelekre. Bn. G. Szeben, 1614. január 20. VII. 234.
- Iszlai** Bertalan (Szabéd) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Demeter (Ikland) lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1652. január 25. XXVI. 110.
- Ivacsó** István (Remete) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Izsák** Balázs (Kis-Borosnyó) lóf. B. G. Beszterce, 1610. márczius 31. VI. 485.
- János lóf. B. G. Beszterce, 1610. márczius 31. VI. 486.
- János (Feldoboly) nem. A. M. A kocsárdi táborban, 1662. október 27. XXVII. 689.
- Jakab** György és Mihály (Szent-Mihály) lóf. R. Zs. Maros-Vásárhely, 1607. márczius 24. IV. 6.
- György és Mihály (Vadasd) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- Mihály gy. B. G. Gyulafejérvár, 1608. június 10. V. 72
- Imre és János (Futásfalva) lóf. B. G. Gyulafejérvár, 1609. augusztus 12. VI. 275.
- Lőrincz (Csik-Szentkirály) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Mihály (Szemeria) lóf. B. G. Brassó, 1610. január 14. VI. 476
- Pál (Laborfalva v. Szent-Iván) lóf. B. G. Brassó, 1610. január 16. VI. 435.
- Simon és fiai András, György és Mihály (Szent-Gericze) nem. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1649. január 10. XXIV. 70.
- Jakabos** Gergely és Mihály (Esztelnek) nem. A. M. A keresztesmezői

- táborban, 1662. július 13. XXVII. 390.
- Jakó** Gergely (Kászon-Jakabfalva) lóf. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1631. június 14. XVI. 238.
- János (Zágon) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. június 12. IV. 60.
- Jakocz** István (Márkosfalva) lóf. I. R. Gy. Zboró 1645. február 13. XXIII. 14.
- Jámbor** Mihály (Egerpatak) lóf. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1650. márczius 23. XXV. 21.
- Jancsó** Gáspár és István nem. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1625. január 25. XV. 109.
- János és Mihály (Lengyelfalva) lóf. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. április 2 Km. c. 1591. 203.
- Janka** Mihály (Mikháza) lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1626. deczember 11. XIII. 84.
- Jankó** Boldizsár (Uzon) lóf. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1583. május 25. I. 37. : — Boldizsár dévai lelkész, nem. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1647. márczius 28. XVIII. 39. ; — Gáspár, nem. II. R. Gy. Meggyes, 1650. október 27. XXV. 878. ; — János lóf. A. M. Gyulafejevárvár, 1678. június 10. XXVIII. 22.
- Ferencz (Sepsi-Szent-György) nem. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1618. július 4. X. 70.
- János (Nagy-Ajta) lóf. R. Gy. Segesvár, 1659. január 16. XXIV. 261.
- János** András (Csik-Szt.-Márton) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban 1655. július 7. XXVI. 605
- Ferencz (Felső-Boldogasszonyfalva) lóf. R. Zs. Fogaras, 1607. április 17. IV. 25.
- Ferencz és Mihály (Ménaság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Ferencz (Oroszhegy) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 620.
- Ferencz (Ujfalu) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- György (Tekerőpatak) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Márton (Alfalu) lóf. A. M. Gyulafejevárvár, 1679. június 12. XXVIII. 120.
- Mihály (Csik-Szent-Simon) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Péter (Csik-Kozmás) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- v. Kászoni Miklós (Kászon-Felsőfalva) nem. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1635. június 2. XVIII. 146.
- Jánosfalvi** Jánosnak (Homoród-Jánosfalva) a n. Bicsak Bálint birtokát Homoród-Városfalván adja I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1643. május 18. XX. 171. ; nem. I. R. Gy. Gyula, 1645. október 4. XXIII. 18.
- Jánosi** György, Mihály és Péter lóf. B. J. 1606. november 10. III.
- György (Kis-Görgény) lóf. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1631. augusztus 4. XVI. 240.
- Mihály (Hagymás-Bodon) lóf. B. G. Maros-Vásárhely, 1609. deczember 15. VI. 411.
- Jánossi** Tamás (Mogyorós) gy. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. június 10. V. 72.
- Jánossy** András (Abod) gy. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. június 10. V. 72.
- Jatkó** Mihály (Csik-Szent-Mihály) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Jeddi** György (Rugonfalva) B. Zs. Gyulafejevárvár, 1583. április 5. I. 193.
- Jenei** Péter (Bágyon) nem. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1649. február 15. XXV. 24.
- Jérémiás** Mózes (Csik-Jenőfalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1055. július 7. XXVI. 605.
- Jó** Gergelynek és Jánosnak u. f. a. Bágyban és Dályában levő részjóságaiakra B. Zs. Gyulafejevárvár, 1589. június 14. II. 595.
- Jóó** Dénes (Szemeria) lóf. B. G. Brassó, 1610. január 14. VI. 477. ; István és Simon lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1626. május 14. XIII. 83.
- Józsa** György és Jakab (Telek) lóf. R. Zs. Gyulafejevárvár, 1607. május 23. IV. 49.
- Máté (Mogyorós) lóf. Bn. G. Fogaras, 1622. július 7. XI. 23.
- Kaczos** Miklós és Tamás (Zsögöd)

- nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Kacsán** Mártonnak és nejének Székely Annának u. f. a. Csikfalván, kuriával, Csik-Szent-Mártonban, Nagy-Ernyén, Mikházán és Kálban levő birtokaira. B. Zs. Kolozsvár, 1583. december 4. I. 141.
- Kacsó** Péternek u. f. a. Kobátfalván levő részjóságaira. B. Zs. Kolozsvár, 1590. november 22. Km. c. 1591: 60.
- Kádár** Bálint (Kilyén) lóf. B. G. Brassó, 1610. január 18. VI. 447
- György (Farkaslaka) lóf. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 620.
- Mihály (Szent-Lélek) lóf. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1695. július 6. XXVI. 620.
- Kadics** Benedek (Gagy) nem. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. február 13. Km. c. 1591: 165.
- Kaller** Ákos, István, Mihály és Tamás (Köpecz) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
- Mihály és testvérei Balázs, Bertalan és György nem. Bn. K. Kolozsvár, 1630. április 17. XVI. 22.
- Kálnoky** Bálintnak (Sepsi-Köröspatak) Bodokon egy részjóságot ad. B. Zs. Medgyes, 1588. december 18. II. 157.; — János kineveztetése, Sepsi, Kézdi és Orbai szék királybirájává. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. május 26. V. 23.; — Mihálynak Peselneken, kuriával Karatnára, Volálon, Száraz-Patakon és Páloson részjóságot ad. B. Á. Dézs. 1659. január 29. XXVII. 52.; Sepsi, Kézdi, Orbai szék több falujában több szabad székelyt, kik az 1658. hadjáratban nem jelentek meg, jobbágyul ad. B. Á. Gyulafejevárvár, 1659. június 23. XXVII. 205.; — Sámuelnek és Zsuzsannának zabolai Mikes Kelemen nejének Szent-Léleken kuriával, Kis-Kászonban, Lemhényen, Felső-Volálon, Kantán, Peselneken részjóságot ad. A. M. Segesvár, 1663. márczius 22. XXVIII. 605.
- Kalocsa** János (Csik-Szent György) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban 1655. július 7. XXVI. 605.
- Kandó** István (Oroszhegy) lóf. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 620.
- Kanta** v. Hajdu Márton (Kövesd) lóf. II. R. Gy. Segesvár, 1650. január 17. XXIV. 310.
- Kanyó** János (Léczfalva) nem. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. január 16. Km. c. L. R. 1591: 141.
- Kánya** Pál (Csik-Szent-György) lóf. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1583. november 6. I. 121.
- Kányádi** Imre (Nagy-Galambfalva) lóf. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1653. január 3. XXVI. 119.
- Kapronczay** Tamásnak Kapronczán jobbágyokat ad. B. Gy. Várad, 1609. szeptember 15. VI. 376.
- Kar** István (Fele) lóf. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Karatni** Ádámnak Székely Györggyel Gelenczén egy jobbágytelket. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1583. június 7. I. 58.
- Karácson** Mihálynak (Magyarós) u. f. a. Magyaróson, kuriával, Dobófalván, Bögzőn és Tordátfalván levő jobbágytelkeire. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. május 4. Km. c. 1591: 244.
- Karda** János (Csik-Jenőfalva) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Kardos** István (Tapócza) János és Péter nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Károlyi** Istvánnak Esztelneken nemesi kuriát és részjóságot ad. B. Zs. Meggyes, 1588. december 10. II. 141.
- Kása** Pál (Sóvárád) gy. B. G. Gyulafejevárvár, 1603. június 10. V. 72.
- Kasza** János, Mátyás és István (Felső-Torja) nem. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1643. november 5. XXIII. 1.
- Kászoni** István és Mihály (Léczfalva) lóf. B. Á. Besztercze. 1659. márczius 11. XXVII. 90.
- Mihály és Miklós lóf. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. január 21. Km. c. 1591: 128.
- Kászonsekk** összes lakói a hadviselés alól felmentetnek. B. G. Kolozsvár, 1608. május 4. V. 29.; privilegiumát megerősíti. Bn. G. Gyulafejevárvár, augusztus 20. XII. 79.